

De Takkeling

Jaargang 19 (2011), nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter: Hanneke Sevink
Penningmeester: Sake de Vlas
Secretaris: Harry de Rooij
Leden: Willie Spieker, Jos Scholten, Erik Visser
Redactie: Rob Bijlsma
Drukwerk: !Pet, Hoogeveen

(Redactie)adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl

Ledenadministratie: Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext (email: ledenadministratie@werkgroeproofvogels.nl)

Opzegging lidmaatschap: vóór 31 december via email of schriftelijk naar Sake de Vlas

Telefoon (Hanneke Sevink): 035-5421019

Website: <http://www.werkgroeproofvogels.nl>

Winkel (Jos Scholten): (zie website voor prijzen)

U kunt onze activiteiten steunen door lid te worden van de WRN. U ontvangt dan drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober). De minimale jaarlijkse bijdrage is Euro 12,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels Nederland te Eext, o.v.v. "nieuw lid".

Foreign subscription is Euro 15,- per year (3 issues) to be paid in cash (please send to: Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext, The Netherlands).

Tekening omslag door Ulco Glimmerveen (Smelleken op schatkist), www.ulco-art.nl

ISSN 1380 - 3735

De Takkeling

Jaargang 19 (2011), nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

SPECTATOR II, Blauwe Kiekendief, potlood op papier, 100x 50 cm (Tekening: Peter Nuijten).

De WRN op de barricade

Hanneke Sevink

Mijn vorige intro over onze actie 'Roofvogels en uilen zijn niet voor de show' heeft veel reacties opgeroepen, zowel adhesiebetuigingen als kritische reacties. Sommige leden klommen zelf in de pen en schreven organisatoren van shows aan met het verzoek van de show af te zien, anderen vroegen om een stapel flyers (fantastisch). Meerdere mails kwamen binnen waarin leden ons attendeerden op aankondigingen van shows. We schrikken toch wel van het beeld dat naar voren komt. Roofvogelshows worden werkelijk op alle denkbare plaatsen en bij allerlei gelegenheden gehouden. Steeds meer zakenlui menen dat zij hun winkel kunnen opleuken met een show in de hoop meer klanten te trekken. Dergelijke situaties lenen zich trouwens uitstekend voor een flyeractie. Geen ondernemer wil immers zijn zaak op een negatieve manier in de aandacht hebben en ziet daarom de flyeraars liefst zo snel mogelijk vertrekken. In het vervolg dan maar geen show meer?

Van medewerkers van Staatbosbeheer (SBB) ontvingen we diverse reacties. Sommige SBB-ers zijn, voorzichtig gezegd, niet gelukkig met mijn mening over SBB zoals ik die eerder ventileerde. Vaak bleek dat medewerkers de shows vooral zien als een goed middel om het publiek voor te lichten over de natuur (hierover zo meer). De informatie over de negatieve effecten van de shows blijkt onvoldoende bekend. We realiseren ons dat de gedachtenwisseling tussen actievoerders en SBB enkel op hoog niveau heeft plaatsgevonden. Inmiddels hebben wij ook de regiokantoren voorzien van de nodige informatie en vanzelfsprekend hopen we dat we SBB zich binnenkort achter onze actie wil scharen.

Zoek de uil. Na afloop kunt u ermee op de foto, voor €5.- wel te verstaan (Foto: Hanneke Sevink).

De gedachte dat shows goede voorlichting bieden, blijkt niet alleen bij SBB, maar in het algemeen, een hardnekkige misvatting te zijn. Het onderzoek door Bureau Ulucus (zie rapport op onze website) concludeerde dat op geen van de door hen onderzochte shows sprake was van echte educatie over roofvogels in Nederland. Feitelijk is de situatie nog veel erger. Toeschouwers bij een show krijgen niets te zien van wat past bij roofvogels in de natuur. Vrije roofvogels en uilen gedragen zich geheel anders dan vogels die in een show een kunstje moeten vertonen. Kijk alleen maar naar de afstanden waarop een roofvogel in het wild wegvliegt wanneer hij wordt benaderd door een mens. Shows geven geen ecologisch verantwoord beeld. Behalve dat, wordt er tijdens shows überhaupt weinig informatie gegeven, en wat wordt verteld is grotendeels onzin in de trant van: roofvogels en uilen zitten in de natuur veel stil (wat overigens baarljke onzin is), daarom is het niet zo erg voor ze om gevangen te zitten, bermen langs snelwegen zijn muizenrijk door de klokhuizen die wij uit de auto's gooien, uilen met donkere ogen zijn nachtjagers, uilen met gele ogen zijn dagjagers (zie ook onze site alwaar becommentarieerde verslagen van shows). Belangrijkste is misschien nog wel dat tijdens een show datgene gebeurt wat het publiek graag wil: de vogels van dichtbij zien en aanraken. Het belang van de vogels is ondergeschikt en de toeschouwers hebben dat niet in de gaten.

De roofvogel in zijn natuurlijke omgeving, althans volgens de deskundige mening van de roofvogelhouders (Foto: Hanneke Sevink).

Gelukkig is er meer in de wereld dan shows alleen. Ons land stroomt vol met lijsters, ganzen, Smellekens, Ruigpoten, Bladkoninkjes... Alom herfstpracht. En warempel

ploft daar ook nog een Takkeling met interessante artikelen op uw mat. Weliswaar te laat, maar wat wil je als de redacteur zo nodig alweer een boek over roofvogels wil schrijven. Willem van Manen analyseert de ontwikkelingen in zijn havikenpopulatie (in Drenthe) die hij jarenlang onderzocht. Wat gebeurt daar in het voetspoor van grote veranderingen in de landelijke omgeving? Daarnaast veel korte stukjes met een veelheid aan gedragingen van roofvogels in het wild (lezen zo heerlijk weg), zoals biddende Boomvalken, een stelende Boomvalk, een sperwervrouw die Helen Goote liet zien waar ze haar eten verstopte, Haviken en Sperwers die hun hoofd boven water aan de rand van een stad, een zwangere Postduif, vervolging in Duitsland, strapatsen van Buizerds op Terschelling... Allemaal roofvogels die hun eigen keuzes maken, en niet verplicht zijn kunstjes voor mensen op te voeren.

En nu even je vleugels spreiden, opdat het publiek kan zien hoe groot je bent, goed zo!
(Foto: Hanneke Sevink).

Op de valreep van dit schrijven nog een mooi bericht: het IFAW, the International Fund for Animal Welfare, een internationale dierenwelzijnsorganisatie met een vestiging in Nederland, onderschrijft onze actie en spreekt zich als 98ste organisatie uit tegen roofvogel- en uilenshows. Op naar de 100!

Ondertussen werken we hard aan de invulling van het programma van De Landelijke Dag in 2012 op 25 februari op de vertrouwde plaats: de schouwburg Ogterop in Meppel.

Oproep tot boycot bij Oud Valkeveen in Naarden

Protest tegen roofvogelshow

DOOR EDWARD DE VRIES LENTSCH

NAARDEN - Actievoerders van de Werkgroep Roofvogels Nederland hebben gisteren geprotesteerd bij speelpark Oud Valkeveen in Naarden. Daar werd gistermiddag een roofvogelshow gehouden. De politie kwam ook in actie, na klachten over het tot stoppen dwingen van auto's.

Op de Valkeveenselaan werden enkele uren lang brochures uitgedeeld aan passerende auto's. Daarin wordt uitgelegd wat er in de ogen van de actievoerders mis is met het commercieel gebruik van roofvogels en uilen. En oproepen dergelijke shows niet meer te bezoeken.

Helen Goote van Werkgroep Roofvogels Nederland: „De meeste mensen, jonge gezinnen, stoppen en nemen de flyer in ontvangst. Praktisch iedereen zegt: 'goh daar hebben nog niet zo over nagedacht'. We willen mensen bewust maken welk leed achter dit soort shows schuil

gaat." Ze is maar net met haar verhaal begonnen, of de politie arriveert. Een agente informeert vriendelijk naar de manier van actievoeren. Goote: „We vragen of de mensen willen stoppen." Ze ontkent dat er auto's zijn tegengehouden. „Er was één mevrouw die de folder niet wilde. Ze bleef staan, ging zwaar in debat en hield zelf het verkeer enorm op. Verder was iedereen heel positief tegen ons."

Binnen enkele minuten mogen de actievoerders weer aan de slag met hun folders. De roofvogelshow ging later op de middag gewoon door want Oud Valke-

veen is het niet eens met de kritiek. „Als de eigenaar zegt dat we ons maar op dierentuinen moeten richten, is dat een slap argument", zegt Goote. „Dierentuinen zijn misschien ook niet altijd diervriendelijk maar die dieren hoeven in elk geval niet op te treden. Daar is iets meer respect voor de dieren dan hier. Dit is volkomen respectloos."

„Roofvogels moet je niet inzetten voor commerciële belangen. Dat is verwerpelijk. Niet laten optreden dicht in de buurt van mensen. Uilen, nachtdieren, moet je in de blakende zon geen kunstjes laten doen."

De werkgroep Amsterdam van de Partij voor de Dieren staat achter de protesten. Die worden georganiseerd door zes belangengroepen, waaronder ook Vogelbescherming Nederland. Goote: „Wij gaan verder hiermee, ook richting de politiek."

Helen Goote en Peter Jan Senteur krijgen de politie op bezoek tijdens het flyeren bij een roofvogelshow, wat aangeeft dat roofvogelhouders niet graag hun klandizie kwijt willen en daarom maar de politie inschakelen in de hoop die lastige gasten kwijt te raken (wat overigens niet lukte).

Illegale roofvogelvervolging in Duitsland: monitoring in Noordrijn-Westfalen in 2005-10

Axel Hirschfeld (Komitee tegen den Vogelmoord e.V.)¹

Als niet-geliefde concurrenten van bejaagbare prooien en als vermeend gevaar voor huis- en gebruiksdieren worden al honderden jaren roofvogels door mensen vervolgd. Ofschoon ze in heel Europa onder strenge bescherming staan, is illegale vervolging in bijna alle EU-lidstaten een groot probleem voor het behoud van deze soortgroep. Zo worden in Nederland en in het buurland België elk jaar talrijke voorvallen van vergiftiging, afschot of vangst vastgesteld (Vandenbroucke *et al.* 2010, Faveyts 2007, Tavernier 2007, Bijlsma *et al.* 1998-2010). Ook in Oostenrijk, Frankrijk, Spanje en Groot-Brittannië zijn illegale vervolgingen wijdverspreid (Tataruch *et al.* 1998, Berny & Gaillet 2008, Ecologistas en accion 2009, RSPB 2010, Smart *et al.* 2010).

In Duitsland werd de legale jacht op Havik en andere roofvogels in de naoorlogse tijd sterk beperkt en naar aanleiding van dramatisch teruglopende bestanden in de jaren zeventig tenslotte in het gehele land verboden. Tegenwoordig valt het illegaal doden van wild levende roofvogels in Duitsland onder een reeks van strafbare feiten, die variëren van dierenmishandeling (Wet op de Dierenbescherming), overtredingen tegen schoontijden (§38 Landelijke Jachtwet) en vervolging van streng beschermde soorten (§71 Landelijke Natuurbeschermingswet).

Ondanks de bestaande beschermingsvoorschriften zijn illegaal afschot, vergiftiging en doelgerichte vang van roofvogels in Duitsland nog steeds wijdverspreid (Hegemann & Knüwer 2005, Aichner 2005, Langgemach *et al.* 2009). Deze zaken vormen een ernstig probleem voor de betreffende soorten. Zo werden bijvoorbeeld in Nedersachsen in april en mei 2009, tussen twee aan elkaar grenzende natuurgebieden, in totaal elf dode roofvogels gevonden. Naast Buizerds betrof het ook een Rode *Milvus milvus* en een Zwarte Wouw *M. migrans*, alsook meerdere Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* die aan het uitgelegde vergiftigde aas stierven. Evenzo wijdverspreid zijn de vergiftiging en illegale vang van roofvogels in Schleswig-Holstein, waar in de laatste jaren een dozijn gevallen bekend werden, waaronder afschot van een broedend Oehoe *Bubo bubo* vrouwtje en de vergiftiging van meerdere Rode Wouwen. Eén van de ergste reeksen van vergiftiging van de laatste jaren deed zich voor in de omgeving van Rheinstetten in Baden-Württemberg, waar begin januari 2011 in totaal 25 Buizerds en 3 Haviken *Accipiter gentilis* met het insecticide carbofuran werden vergiftigd.

Een ander bolwerk van roofvogelvervolging is de aan Nederland grenzende deelstaat Nordrhein-Westfalen (NRW). Hier werkt de afdeling Milieucriminaliteit van het Ministerie van Milieu sinds 2005 nauw samen met natuurbeschermingsbonden/-verenigingen om te komen tot een deelstaat dekkende monitoring van roofvogelvervolging. Centraal bij deze afdeling staat het ondersteunen en adviseren van onderzoekers, officieren van justitie en natuurbeschermers bij de taxatie en opheldering van strafbare milieudelicten.

¹ Vertaling: Wim Corten.

Hierbij ontvangt ze omvangrijke hulp van het *Komitee tegen Vogelmoord* te Bonn, die de laatste jaren succesvol een eigen werkgroep “Roofvogelvervolging” heeft draaien. Binnen deze werkgroep functioneert een netwerk van c. 20 vogelvrienden (waaronder ook meerdere ornithologen uit Nederland) die aanwijzingen van vervolging in Noordrhein-Westfalen onderzoeken, bekende “probleemgebieden” en/of vangplaatsen controleren en die bij overtreding van de beschermingsvoorschriften de overheid inschakelen. Bij het verzamelen, documenteren en beoordelen van voorvallen werkt het Komitee nauw samen met natuur- en vogelbeschermingsbonden, biologische stations, ornithologen, dierenartsen, vogelasiels, dierenbeschermingsverenigingen en gemeentelijke overheden.

Resultaten in Noordrijn-Westfalen (NRW)

In 2005-10 werden in NRW in totaal 260 incidenten van illegale roofvogelvervolging, met in totaal 466 slachtoffers, vastgesteld (Tabel 1). De Buizerd stak met kop en schouders boven de overige soorten uit, wat in alle jaren werd vastgesteld (Hirschfeld 2010a, 2010b). Tussen 2006 en 2010 heeft zich het aantal per jaar bekend geworden gevallen van roofvogelvervolging in NRW van 22 naar 71 meer dan verdrievoudigd. In 2007 werden 38, in 2008 44 en in 2009 56 gevallen geregistreerd.

Tabel 1. Illegale roofvogelvervolging in Noordrhein-Westfalen in 2005-10. *Illegal raptor persecution in Nordrhein-Westfalen, Germany, in 2005-10.*

Soort <i>Species</i>	Afschot <i>Shot</i>	Vangst <i>Captured</i>	Gif <i>Poison</i>	Overig <i>Other</i>	Totaal <i>Sum</i>
Rode Wouw <i>Milvus milvus</i>	0	1	34	0	35
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	1	0	2	0	3
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	1	0	1	0	2
Grauwe Kiekendief <i>C. pygargus</i>	0	0	1	2	3
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	1	15	13	19*	48
Sperwer <i>A. nisus</i>	5	2	2	0	9
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	38	14	249	6	307
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	12	1	1	4	18
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	1	0	0	0	1
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	2	1	0	4	7
Onbekende roofvogel <i>Unidentified raptor</i>	0	3	17	0	20
Oehoe <i>Bubo bubo</i>	5	0	0	4	9
Ransuil <i>Asio otus</i>	1	2	0	1	4
Totaal <i>Total</i>	67	39	320	40	466

* Inclusief vijf verstoringen van broedsels *Including five cases of nest disturbance.*

Met in totaal 112 gevallen en 320 slachtoffers is het vergiften van roofvogels met dierlijk aas de meest vastgestelde vervolgingsmethode. Als lokaas werden dode duiven, kippen, hazen, konijnen, eieren, gehakt vlees of slachtafval vastgesteld.

Van in totaal 73 vergiftigingsgevallen werd het bewijs van vergiftiging geleverd door een overheidslaboratorium. Daarbij kon in 31 gevallen carbuforan, in 20 gevallen aldicarb, 13 keer mevinphos (phosdrin), in 8 gevallen parathion (E605) en 1 keer chlorpyrifos en/of afbraakproducten van deze stoffen worden bewezen. Het orgaanmateriaal van twee in de regio Heinsberg vergiftigde Buiszeters bevatte zowel sporen van carbuforan als van aldicarb.

De illegale vang van roofvogels met havikvangkooien, laddervallen, vangklemmen en dergelijke, vaak door de daders zelfgebouwde vangconstructies, werd 72 keer vastgesteld en ter aangifte gebracht. In het kader van de daarop in gang gestelde onderzoeken en justitiële strafprocessen werden door de overheid onder meer 30 laddervallen (=kraaienvangkooien), 26 havikvangkooien, 14 klemmen en 4 zelfgebouwde draadvangkooien in beslag genomen cq. onschadelijk gemaakt.

Klapnet met plastic houtduif als lokmiddel bij de havikvangst, Regio Coesfeld, April 2011. *Clap net with plastic Woodpigeon as decoy, to capture Goshawks, Coesfeld, April 2011.*

Verder werden er 54 gevallen van afschot vastgesteld. In 22 andere gevallen ging het om ingrepen in het broedproces van de roofvogels, in het bijzonder vellingen van nestbomen, moedwillige verstoring, het uithorsten van nestjongen en enkele malen om het illegaal houden van roofvogels door privépersonen.

Illegale roofvogelvervolging werd in 38 van de 53 regio's en/of gemeenteloze steden in NRW geconstateerd. Met name in de regio Heinsberg was de situatie erg. Daar werden vanaf 2005 tot het voorjaar van 2010 meer dan 38 gevallen met minimaal 74 slachtoffers vastgesteld, meer dan in welke andere regio in NRW dan ook. Centrum van de vervolgingen is hier het aan Nederland grenzende buitengebied in de driehoek Geilenkirchen - Waldfeucht - Heinsberg. In de eveneens aan Nederland grenzende regio's Borken en Wesel werden in totaal 18 gevallen geregistreerd.

Geschoten mannetje Blauwe Kiekendief bij Heinsberg, november 2006. *Male Hen Harrier shot near Heinsberg, November 2006.*

In de onderzochte regio's van Noordrijn-Westfalen bleek jachtintensiteit (aantal geschoten dieren) op het zogenaamde "laagwild" (fazanten en hazen) te correleren met roofvogelvervolging (Hirschfeld 2010). In negen gevallen uit de jaren 2006 tot 2009 werden daders door de bevoegde rechtbanken tot geldstraffen tussen 600 en 5400 euro veroordeeld. Als daders kwamen hoofdzakelijk jachtvergunninghouders of duivenkwekers in beeld. In vijf andere gevallen uit de jaren 2009 en 2010 is binnenkort met een aanklacht van het bevoegde Openbare Ministerie rekening te houden.

Discussie

Door de landelijke monitoring is het in Noordrijn-Westfalen gelukt zwaartepunten van roofvogelvervolging te identificeren en aldaar doelgerichte controles uit te voeren. Doelgerichte voorlichting van overheidspersoneel heeft er bovendien voor gezorgd dat er op veel plaatsen beduidend sneller wordt gereageerd en dat er meer mogelijkheden tot opheldering worden benut. Door regelmatige persberichten in kranten en de uitgifte van een 32 pagina's dikke brochure "Roofvogelvervolging: herkennen, bestrijden, verhinderen", kon ook de 'gevoeligheid' van potentiële getuigen en daarmee ook de bereidheid voorvallen aan overheden of bonden en verenigingen te melden, worden verhoogd.

De tot nu toe verworven gegevens laten zien, dat illegale roofvogelvervolging in Noordrijn-Westfalen nog steeds wijd verspreid is en een groot probleem vormt voor de roofvogels en andere dieren. De duidelijke stijging van bewezen vervolgingsgevallen sinds 2006 weerspiegelt daarbij eerder de sinds het begin van de monitoring voortdurend verbeterde waarnemingsdichtheid dan een daadwerkelijke stijging van het aantal voorvallen. Men moet ervan uitgaan dat de vervolgingsdruk op roofvogels in NRW sinds jaren constant hoog is, terwijl controle door bonden en verenigingen en de algemene meldbereidheid in de laatste jaren sterk zijn toegenomen.

Bij voorvallen waarin een dader aangewezen kon worden, ging het om pluimvee- en/of duivenhouders of om jachtvergunninghouders. Zoals de significant positieve correlatie tussen fazantenjachtgebieden en de roofvogelvervolging laat zien, lijken jachtbelangen als motief een zeer grote rol te spelen. Dit wordt indirect door waarnemingen uit de Niederrheinischen Bucht bevestigd, waar 40% van alle plaatsen van delict in de directe nabijheid van jachtgerelateerde faciliteiten lagen (hoogzitten, voerplekken; Hirschfeld 2007). Een meer dan regionaal bekend geval betrof een jachtpachter uit de gemeente Nörvenich (Regio Düren), in wiens jachtterrein in de jaren 2003 tot 2008 in totaal 82 vergiftigde roofvogels, waaronder meerdere Rode Wouwen en een Grauwe Kiekendief, werden gevonden. Naast verse dode vogels en uitgelegd aas bleken er ook talrijke oudere kadavers verstopt te zijn onder houtstapels, oude autobanden en in konijnenholen. Nadat medewerkers van het Komitee, die het gebied in de gaten hielden, de man met een vergiftigde Buizerd en een havikvangkooi hadden gefilmd, kwam het voorval uiteindelijk voor de rechter. Wegens dierenmishandeling en schending van de landelijke Natuurbeschermingswet werd de jachtpachter op 3 september 2009 door de Landelijke Rechtbank te Aken tot een geldboete van 2400 euro veroordeeld. De jachtvergunning van de veroordeelde werd niet meer verlengd.

Deze, en acht andere sinds 2005, rechtsgeldig geworden oordelen laten zien, dat de daders – bij voldoende bewijs - met hoge geldstraffen en mogelijk intrekking van de jachtvergunning kunnen rekenen. Aan de andere kant laat het verhoudingsgewijs hoge aantal onopgeloste zaken zien, dat er aan de kant van politieonderzoek nog veel ruimte voor verbetering is.

Vergiftigde Rode Wouw in Disternich, januari 2007; het aas hangt nog uit de snavel. *Poisoned Red Kite, with poisoned bait protruding from beak, near Disternich, January 2007.*

Als soorten met een trage geslachtsrijpheid en een geringe jaarlijkse reproductie zijn roofvogels bevattelijk voor illegale vervolging, doordat ze niet in staat zijn de door vervolging veroorzaakte verliezen op korte termijn te compenseren. Dit geldt in het bijzonder voor soorten met kleine aantallen broedvogels of een beperkte verspreiding,

zoals de Rode Wouw die als aaseter met grote actieradius bijzonder onder de vergiftigingen te lijden heeft (zie ook Smart *et al.* 2010). Om de verliezen door illegale vervolging te kunnen schatten, is het aandeel van de gevonden - en op doodsoorzaak onderzochte - vogels binnen het totale aantal dode vogels de beslissende maat. Daarbij moet men rekening houden dat het bij illegale roofvogelvervolging om een strafbaar feit handelt, en dat derhalve zeer grote aantallen niet aan het licht zullen komen. De reden hiervoor is, dat de daders zich meestal bewust zijn van de strafbaarheid van hun handelen en daarom proberen hun daden te verdoezelen. Het is daarom aan te raden in de buurt van uitgelegd aas regelmatig slachtoffers te verzamelen en die te verwijderen.

Summary

Hirschfeld A. 2011. Illegal raptor persecution in Northrhine-Westphalia (Germany) in 2005-10. De Takkeling 19: 183-190.

Since the 1970s, all raptor species have been protected in Germany. Illegal persecution, however, is widespread. In 2005-10, 260 cases with a total of 466 raptors were recorded in Northrhine-Westphalia, mostly Buzzards *Buteo buteo* (307), Goshawks (48) and Red Kites (35). Methods of killing included poisoning (69%, mostly with aldicarb, mevinphos and parathion), shooting (14%) and catching (8%), apart from several other methods (mainly nest disturbance). Raptor persecution was registered in 38 out of 53 local regions, with high numbers killed along the border with The Netherlands (Heinsberg, Geilenkirchen, Waldfeucht). Illegal raptor persecution was correlated with the intensity of shooting of pheasants and hares. Nine offenders, mostly hunters and pigeon fanciers, were sentenced to fines between 600 and 5400 euro. The publication of a leaflet about raptor persecution (how to recognise and prevent illegal killing) increased the sensitivity of people, and also resulted in a larger number of cases being submitted to the local government and societies.

Literatuur

- Aichner D. 2005. Mit Gift und Schrot gegen Greifvögel. Avifaunistik Bayern 3: 97-106.
- Berny P. & Gaillet J. 2008. Acute poisoning of Red Kites (*Milvus milvus*) in France: data from the Sagir network. J. Wildl. Dis. 44: 417-26.
- Bijlsma R.G., van Kuik H., Schipperijn J. & Zoun P. 1998-2010. Roofvogelvervolging in Nederland in 1997-2009. De Takkeling 6: 54-61, 7: 52-58, 8: 52-59, 9: 53-60, 10: 49-55, 11: 55-63, 12: 55-63, 13: 57-64, 14: 102-118, 15: 39-47, 16: 56-64, 17: 51-55, 18: 34-40.
- Brune J., Guthmann E., Jöbges M. & Müller A. 2002. Zur Verbreitung und Bestandssituation des Rotmilans (*Milvus milvus*) in Nordrhein-Westfalen. Charadrius 38: 122-138.
- Ecologistas en accion 2009. Casos graves de envenenamiento de fauna silvestre en España (enero de 2006 - abril de 2009). Madrid.
- Faveyts W. 2007. Richtlijnen voor het herkennen en melden van Roofvogelvervolging. Natuur. oriolus 73: 104-107.
- Hegemann A. & H. Knüwer 2005. Illegale Greifvogelverfolgung – Ausmaße und Gegenmaßnahmen. Ber. Vogelschutz 42: 87-93.

- Hirschfeld A. 2007. Illegale Verfolgung geschützter Vogelarten in der Niederrheinischen Bucht – ein Kavaliërsdelikt?. *Charadrius* 43: 22-34.
- Hirschfeld A. 2010. Illegale Greifvogelverfolgung in Nordrhein-Westfalen in den Jahren 2005 bis 2009. *Charadrius* 46: 89-101.
- Hirschfeld A. 2010. Illegale Greifvogelverfolgung in Nordrhein-Westfalen im Jahr 2010. *Charadrius*, in druk.
- Langgemach T., Sömmer P., Block B. & Dürr T. 2009. Langzeitundersuchungen zu den Verlustursachen bei Greifvögeln, Eulen und anderen Vogelarten in Brandenburg. *Populationsökologie Greifvogel- und Eulenarten* 6: 27-47.
- Sudmann S.R., Grüneberg C., Hegemann A., Herhaus F., Mölle J., Nottmeyer-Linden K., Schubert W., von Dewitz W., Jöbges M. & Weiss J. 2008. Rote Liste der gefährdeten Brutvogelarten Nordrhein-Westfalens 5. Fassung. *Charadrius* 44: 137-230.
- Smart J., Amar A., Sim I., Etheridge B., Cameron D., Christie G. & Wilson J. 2010. Illegal killing slows population recovery of Red Kite. *Biological Conservation* 143: 1278-1286.
- Tataruch F., Steineck T. & Frey H. 1998. Vergiftungen durch Carbofuran bei Wildtieren (Greifvögel, Singvögel und Carnivoren) in Österreich. *Wien. Tierärztl. Mschr.* 85: 12-17.
- Tavernier P. 2007. Roofvogelvervolgung: de cijfers – Kwaadwillige vervolging van predators in Vlaanderen. *Mens & Vogel* 45(2): 54-57.
- Vandenbroucke V., Pelt H., Van De Backer P. & Croubels S. 2010. Animal poisonings in Belgium: a review of the past decade. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 79: 259-268.

Adres: Komitee gegen den Vogelmord – Committee Against Bird Slaughter (CABS), An der Ziegelei 8, D-53127 Bonn / Duitsland, Tel.: 0049 228 665 521, Email: axel.hirschfeld@komitee.de, Webpage: www.komitee.de

Naschrift

Hopelijk is na het lezen van bovenstaand artikel duidelijk hoe ernstig de situatie in ons buurland Duitsland is. Graag willen we hier de oproep plaatsen om, als de kans zich voordoet, ook in Duitsland eens goed op te letten op sporen van roofvogelvervolgung. Zeker in de grensgebieden met Nederland zijn er voldoende mogelijkheden, zonder ver te hoeven reizen. In Nordrhein-Westfalen is bovendien wettelijk geregeld dat men overal in het bos mag komen, ook buiten de gangbare paden, zolang men maar geen wild verstoort, vernielingen aanricht, troep achterlaat of vuurtje stookt. In juni 2011 heeft zich bijvoorbeeld een roofvogelaar uit Zwolle bij het Komitee gemeld, die een havikshorst had gevonden in Emsland (Niedersachsen) waar duidelijk op geschoten was. Een medewerker van het Komitee is ter plekke geweest en daar diverse geweerpatronen onder het nest gevonden. Men heeft de politie ingeschakeld en naar het plaats van het delict laten komen, en er is aangifte gedaan.

Voor meer informatie of het melden van sporen van roofvogelvervolgung kunt U zich rechtstreeks tot het Komitee gegen Vogelmord (zie boven) wenden, of tot Robert Meuffels (spreekt Nederlands), telefoon 0049-(0)2844-900306.

Zwangere jonge Postduif *Columba livia* tijdens wedvlucht door Havik *Accipiter gentilis* geslagen

Dook Vlucht

In de duinen van Bergen en Schoorl in Noord Holland hebben in 2011 acht paar Haviken met succes gebroed. Bij de nestbomen zijn weer ringen verzameld van prooidieren, vooral van Postduiven. Dit jaar vonden we onder twee nesten ook drie ringen van juveniele Haviken die een week daarvoor waren geringd. Dat hadden we hier nog niet eerder vastgesteld. Wat de reden was dat de juvenielen op de grond terecht waren gekomen, bleef onbekend. Verreweg de vreemdste vondst werd gedaan in territorium 2. Hier hebben de oude en jonge haviken een voorkeur voor het stuk bos ten zuidwesten van de nestboom waar de prooien worden geplukt. Dit is ook het paar waar naar verhouding de meeste Postduiven werden gevonden (Tabel 1).

Tabel 1. Legselgrootte, aantal uitgevlogen jongen en aantal gevonden postduifringen in acht territoria van Haviken in het duingebied van Bergen en Schoorl in 2011. *Clutch size, number of fledglings and number of rings of Racing Pigeons found in eight territories of Goshawks in the dunes of Bergen and Schoorl in 2011.*

Territorium <i>Territory</i>	Legselgrootte <i>Clutch size</i>	Uitgevlogen <i>Fledged</i>	Aantal postduifringen <i>Rings of Racing Pigeons</i>
1	3	3	2
2	3	3	11
3	?	3	7
4	?	2	1
5	1	1	2
6	4	1	1
7	4	2	8
8	3	3	8

Bij één van de laatste bezoeken in juli trof ik in dit territorium het afgekloven skelet van een Postduif aan (zie foto). Het skelet had nog beide poten met – niet geheel verrassend - een NPO-ring en een elektronische ring. Wèl verrassend was de aanwezigheid van een ei. Of beter gezegd: de resten van een ei, want de inhoud was niet meer aanwezig maar de eischaal nog wel. En wat nog vreemder was: de ring gaf aan dat het een vogel betrof die in 2011 was geboren, en dan al een ei! Kan een jonge duif al zo snel bevrucht worden? Als het om vragen over Postduiven gaat is Sylvester Stroomer degene die mij aan antwoorden kan helpen. Zijn reactie:

“Ja, dit is ei-productie bij een jonge duivin. Hoogstwaarschijnlijk betreft dit een winterjong, haar ouders zijn gekoppeld in de laatste week van november 2010 en ze is uit haar eigen ei gekomen in de laatste week van december 2010. Vervolgens is zij op 2 januari geringd, eerder worden de ringen niet geleverd door de basisverenigingen cq.

bond. Dit strakke schema moet je aanhouden als je met zo oud mogelijke jongen wilt gaan vliegen in het aansluitende seizoen, dat heeft ook weer met het vasthouden van de slagpennen te maken. Dus 2 januari geringd en dat houdt in dat die jonge duiven inmiddels ruim zes maanden oud en geslachtsrijp kunnen zijn, soms zelfs al bij 18 weken (4,5 maand). Meestal zitten de jongen bij elkaar in één hok en lopen vanzelf met elkaar aan. Het leggen van een ei duurt veel langer dan bij oudere duivinnen, maar het kan dus absoluut. Een jonge duivin welke moet leggen, kun je niet op de vlucht doen. Het kan echter natuurlijk zo zijn dat de liefhebber in kwestie dit niet eens opgemerkt heeft. Het is over het algemeen genomen wel zo, dat sprinters (de vitesseduiven, janssenduiven) veel sneller rijp zijn dan de marathonduiven. Is dus ook een beetje afhankelijk van het soort en van de snelheid in ontwikkeling. Ik heb duiven gehad van één jaar oud welke niet wilden koppelen en paren al helemaal niet, die voelden zich nog echt jonge duif”.

De betreffende Postduif, met ei duidelijk zichtbaar (Foto: Dook Vlugt). *The Racing Pigeon with full-grown egg, captured by a Goshawk.*

De duif kwam overigens uit Hollum op Ameland en de melker had inderdaad geen idee dat de duivin bevrucht was.

Summary

Vlugt D. 2011. Pregnant Racing Pigeon *Columba livia* killed by Goshawk *Accipiter gentilis*. De Takkeling 19: 191-192.

In July 2011, during regular surveys in territories of Goshawks in the dunes along the coast of the western Netherlands, the carcass of a recently plucked Racing Pigeon was found with an almost completed egg. The rings showed that this pigeon had been raised during the past winter, a strategy of some fanciers to be able to fly with young pigeons early in the following summer.

Adres: Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen, d.vlugt@quicknet.nl

Inventarisatie van Havik *Accipiter gentilis* en Sperwer *A. nisus* rond Groningen

Pieter de Haan

In 2011 heb ik de westelijke, noordelijke en oostelijke randen van de stad Groningen op roofvogels geïnventariseerd. Het gaat om een gebied dat zich tot 5 km buiten de stad uitstrekt, in totaal ongeveer 25 km². Ik vond daar 2 territoria van Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, 6 van Havik *Accipiter gentilis*, 12 van Sperwer *A. nisus*, 20 van Buizerd *Buteo buteo* en minimaal 3 van Torenvalk *Falco tinnunculus*.

Havik

Al snel werd duidelijk dat de Havik de onbetwiste gevleugelde toppredator is in dit landschap. De grootste, ruigste en meest afgelegen stukken bos zijn alle des Haviks. De dichtstbijzijnde, en tevens succesvolle, Buizerd zat op ongeveer 750 m afstand. Ik vond zes territoria, waarvan er eentje bezet was door een solitaire vrouw. Vier van de vijf resterende territoria waren succesvol, al was het jongental per nest aan de kleine kant: 3x 2 en 1x 1 jong (in totaal 3 mannen en 4 vrouwen). De leeftijdsopbouw van de havikvrouwen, aan de hand van gevonden ruipennen, deed een gezonde populatie vermoeden: afgezien van de solitaire vrouw, die juveniel was, waren de overige van middelbare leeftijd of ouder dan tien jaar. De jonge vrouw was vrijwel zeker de predator van het enige buizerdjong op een oud haviknest (sinds 2009 verlaten). De kans bestaat dat zij dit nest in de toekomst zal overnemen.

Een nieuw fenomeen betreft de komst van Steenmarters *Martes foina* in het gebied, of beter gezegd: de ingebruikneming van grote roofvogelnesten door Steenmarters. Op 7 juli 2011 fotografeerde ik twee jonge marters op een nest in een havikterritorium dat in 2007 nog bezet was maar verstoord werd door de aanleg van een wietplantage. De verstoorde Havik broedde in 2009 succesvol op een nieuw nest in het eerstvolgende bosje, ongeveer een km oostelijker. De mislukking het jaar daarop kan door lokale hereboerjagers zijn veroorzaakt, maar in april 2011 vond ik ook marterkeutels onder het nest, dus wie weet hebben de marters een handje geholpen. Hoe dan ook, deze Havik verkaste in 2011 opnieuw, en wel naar een bos op 500 m afstand in zuidoostelijke richting. Ik ken inmiddels drie haviknesten rond Groningen die door marters zijn geconfisqueerd. Havik noch Buizerd talen meer naar deze nesten.

Onder de prooien van Groninger Haviken vond ik vooral Post- en Houtduiven, kraaiachtigen en Wilde Eenden. Onder één van de nesten lag een halve jonge Mol. Zowel Havik als Sperwer profiteerden eind maart en begin april van de fikse doortrek van Houtsnippen.

Steenmarter in roofvogelhabitat bij Groningen, op 7 juli 2011 (Pieter de Haan). *Beech Marten in raptor habitat near Groningen, 7 July 2011.*

Sperwer

In de loop van de tijd hebben we het voortbestaan van veel diersoorten bemoeilijkt, maar voor Sperwers is de ideale habitat gecreëerd. Sinds de jaren zeventig zijn overal rond de stad Groningen kleine bosjes aangeplant, zowel langs de ringweg als in nieuw aangelegde parken en recreatieterrainen en in jonge stadswijken. De bomen in de bosjes zijn nu nog aan de lage kant. Vooral Spaanse aak, meidoorn en wilde pruim zijn bij de Sperwers gewild. Van de twaalf territoria die ik vond, liggen er elf tegen de stad aangeplakt. Eén territorium ligt 4 km ten noordwesten van de stad. Dit is een bijzonder geval, want het nest zat verscholen in een schietwilg op enkele meters afstand, in een hoek van 30 graden, van een bewoond buizerdnest. Toen beide buizerdjongen uitvlogen, kwamen net de sperwereieren uit. Zou deze Sperwer de bescherming van een Buizerd hebben opgezocht om het gevaar van Haviken te ontlopen? Of zou het een gevolg zijn van schaarste aan broedbos in deze regio?

Van elf van de twaalf paren kwam ik het broedsucces te weten (de twaalfde lag op privéterrein); zeven waren succesvol en er vlogen minimaal 21 jongen uit (misschien zelfs 25-27 jongen, maar bij twee nesten was ik te laat met mijn controle). Twee nesten lagen te dicht in de nabijheid van mensen en mislukten; een andere werd vermoedelijk door een Havik gepredeerd. Ook gedeeltelijk predatie kwam voor, waarbij één of enkele jongen ten prooi vielen aan Haviken.

De meerderheid van de prooien bestaat uit Huismussen, die het in de buitenwijken goed doen. Dat Sperwers ook in het buitengebied jagen, bleek uit de pluksels van Boerenzwaluw, Witte Kwikstaart en Tapuit.

Discussie

De roofvogels van Groningen zijn eerder onderwerp van aandacht geweest, eerst in 2004 (Dekker *et al.* 2004), daarna in 2007 (de Haan 2007). In 2008-10 werden de west-, noord- en oostranden van de stad mijn vaste werkgebied. Daar leek het in 2009 en 2010 bergafwaarts te gaan met de Havik. Twee territoria werden verlaten, en de vrouwen in de populatie waren aan het vergrijzen, leek het wel. Van de mannen kon ik geen goede indruk krijgen. 2011 gaf echter een verfrissend beeld bij de Havik te zien. In territorium 3 dook, na afwezigheid in 2010, een jonge vrouw op die succesvol broedde. In territorium 4, verlaten sinds 2009, was ook een jonge vrouw aanwezig, maar nog ongepaard. En in territorium 5, bestaande uit jong bos dat nog maar net geschikt is voor broedende roofvogels, werd ook succesvol gebroed. Zou het hier om een cyclisch voorkomen gaan, ingegeven door geschiktheid van bos? Mochten de Haviken zich richting stad uitbreiden, komen ze waarschijnlijk het eerst terecht in bosjes die nu door Sperwers worden gebruikt. Gezien de kennelijke voorkeur van Haviken voor afgelegen bosjes betwijfel ik of ze echt de stad in zullen gaan.

Sperwers zijn aan de noord- en ooststrand van de stad toegenomen van zes territoria in 2007 naar elf in 2011. Haviken deinzen niet terug voor jacht in de randen van de stad, en Sperwers zijn hun leven dan ook niet zeker. De jonge havikman die ik op een Sperwer heb gefotografeerd, kan van territorium 5, op een kleine 3 km ten noordoosten van de stad, zijn gekomen. Of anders van territorium 6, op 2.5 km ten zuidoosten van de stad. De luidruchtige sperwerjongen moeten een makkelijke prooi voor Haviken zijn. Dat ik de vangst van één van die jongen heb kunnen vastleggen, is een combinatie van puur mazzel en vaak aanwezig zijn.

Jonge havik heeft jonge sperwervrouw gevangen, Groningen, 4 augustus 2011 (Pieter de Haan).
First-year Goshawk on top of freshly captured juvenile female Sparrowhawk, Groningen, 4 August 2011.

Dank

Aan Rob Bijlsma, Peter de Boer, Meyco van Velzen (provinciale milieupolitie Groningen), Dick Bekker en Aaldrik Pot (Zoogdiervereniging), voor adviezen en overleg.

Jagende Buizerd (en vrouwtje Blauwe Kiekendief, voor wie goed kijkt) in het vogelrijke Reitdiep bij Groningen, een mooi foerageergebied voor roofvogels broedend in de stadsrand, zomer 2011 (Foto: Pieter de Haan). *Hunting Buzzard (and Hen Harrier) in grassland abounding with bird prey near Groningen, summer 2011.*

Summary

Haan P. de 2011. Survey of Goshawk *Accipiter gentilis* and Sparrowhawk *A. nisus* near the city of Groningen. De Takkeling 19: 193-196.

Along the northern, eastern and western edges of the city of Groningen (25 km²), six territories of Goshawks were located. Four territories were successful, raising a total of 3x 2 and 1x 1 young (3 males, 4 females). Of 12 territories of Sparrowhawks, at least seven were successful in raising at least 21 chicks. (Partial) depredation of Sparrowhawks by Goshawks was recorded three times, and the use of old raptor nests by Beech Martens *Martes foina* may have increased in recent years.

Adres: b-uizers@live.nl

Lange-termijn veranderingen in dichtheid en reproductie van Haviken *Accipiter gentilis* in een sterk door mensen beïnvloed landschap

Willem van Manen

De Havik is een vogeleter die in de gematigde klimaatzone jaarrond in hetzelfde leefgebied verblijft (Bijlsma 1993, Kenward 2006). Aan het eind van de jaren zeventig was de soort nagenoeg uit Nederland verdwenen (Bijleveld 1974) en in Drenthe werden in 1964 en 1965 in het geheel geen broedende Haviken vastgesteld (Bijleveld 1966 in van Dijk & van Os 1982). Na het verbod op een aantal persistente gifstoffen begonnen de aantallen in de jaren zeventig te groeien en aan het eind van de jaren zeventig bedroeg het aantal broedparen in Drenthe naar schatting 70 (van Dijk & van Os 1982).

Kort daarop, nog tijdens de sterke populatiegroei, begon ik mijn onderzoek in Boswachterij Hooghalen, waarbij de volgende vragen centraal stonden:

1. Hoe komt de verzadiging van de populatie tot uitdrukking in de diverse broedparameters;
2. Welke gevolgen heeft het almaar scherper worden van de scheidslijn tussen agrarisch cultuurland en natuur op een van oorsprong bosbewonende roofvogel;
3. De consequenties van ...

Vanaf mijn zeventiende onderzocht ik dus Haviken en andere roofvogels in Boswachterij Hooghalen. Dit had vanaf het begin te maken met een fascinatie voor roofvogels, maar ook met het rondwalen over ongebaande paden door bossen waar destijds weinig mensen kwamen. Roofvogels belichaamden voor mij iets ongetemds en iets wat vrij was, en door het zoeken naar hun nesten en het controleren ervan straalde er iets van hun kracht en vrijheid op mij, onhandige aardbewoner, af. Later zijn er natuurlijk best vragen bij me bovengekomen en deed ik ook mijn best om de dataset jaarlijks te completeren. Maar gelukkig wijkt de sterkste drijfveer nu, op m'n 46^e, niet eens zo veel af van die uit de beginjaren.

Naast de vele mensen die ooit wel eens een hand- of spandiensten verrichten tijdens het veldwerk, dank ik met name Hans Esselink, die mijn marginale gerommel in het bos aan het eind van de jaren zeventig naar een hoger plan wist te tillen, en Rob Bijlsma, die me van de noodzaak wist te doordringen dat je data niet alleen niet moet kwijtraken, maar ook moet publiceren. Dat was aanvankelijk wel even slikken, en nog steeds is schrijven een nagel aan m'n doods-kist. Maar inderdaad, niet-gepubliceerde data zijn verloren data. Echter, publicatie *sec* betekent niet dat je onderzoek gered is van de vergetelheid. Want wat als je je materiaal door middel van enkele aan de mode onderhevige dwangbuizen in de vorm van een generalised linear model aan de man moet brengen (zoals te doen gebruikelijk tegenwoordig)? Of het publiceert in een

tijdschrift dat niet integraal is te downloaden van internet? Gesterkt door Rob en de enkele reacties uit binnen- en buitenland die ik ontving op eerdere artikelen in obscure blaadjes als Limosa, Drentse Vogels en Takkeling (en natuurlijk ook wel vanwege de geringe statistische onderlegging), ben ik er inmiddels van overtuigd geraakt dat publicatie van data in hun minst getransformeerde vorm het meest zinvol is. Ook in dit artikel heb ik geprobeerd me zoveel mogelijk aan deze werkwijze te houden.

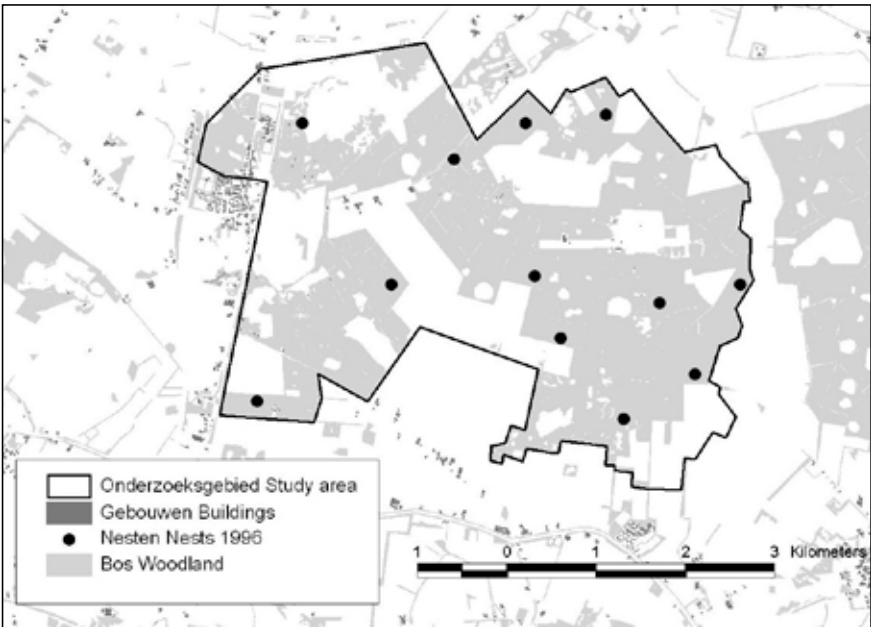
Gebied

Boswachterij Hooghalen (2010 ha) ligt in Midden-Drenthe en bestaat voor het merendeel uit productiebos (lariks, fijnspar, douglas, sitkaspar en grove den), aangeplant op zandgronden en podzolen tussen 1940 en 1960. Het bos zelf (1200 ha) is doorspekt met vennetjes en heidevelden en wordt omgeven door een semi-natuurlijk beekdal, akkers en grasland met een enkele boerderij. In het westen grenst het bos aan het dorp Hooghalen (Figuur 1). In veel percelen wordt ongeveer om de vijf jaar gedund. Met het opener worden van de kroonlaag is in de afgelopen tien jaar sterke verjonging, meest met lariks en fijnspar, opgetreden.

Werkwijze

Het gebied werd in de periode maart-juli jaarlijks 5-8 keer integraal bezocht, waarbij ik let op roepende vogels, sporen als poep, ruiveren en plukresten en de aanwezigheid en staat van de nesten. Aanvankelijk nog zonder hulpmiddel, maar sinds 1991 in de meeste gevallen met behulp van klimijzers, beklim ik de nestbomen 1-2 keer in de eifase en 1-2 keer in de jongenfase.

Territoria werden bezet verondersteld wanneer er tenminste tweemaal een roepende of baltende vogel werd waargenomen. Een nest gold als bezet wanneer er tenminste een krans van verse takken op was gelegd. De leeftijd van de vrouwtjes werd bepaald aan de hand van zichtwaarnemingen of ruiveren. Een legsel werd als compleet beschouwd bij een tweede controle in de eifase of wanneer aan de hand van de leeftijd van de jongen werd berekend dat het legsel compleet was tijdens de eicontrole. Het legbegin is berekend aan de hand van een controle bij een incompleet legsel of de vleugellengte (=leeftijd) van het oudste jong bij de eerste meting. Na het uitkomen van de eieren is altijd in de nestkom gegraven naar niet-uitgekomen eieren. Bij “missende” eieren of jongen (verschil tussen legsel- en broedselgrootte) is ervan uitgegaan dat het sterfte van de jongen betrof. Voor het aantal uitgevlogen jongen is het aantal tijdens de laatste controle aangehouden, tenzij later jongen werden gevonden die voor het uitvliegen waren gestorven.

Figuur 1. Overzicht van het onderzoeksgebied en verspreiding van nesten in 1996. *Overview of the study plot Hooghalen in northern Drenthe, with the distribution of Goshawk nests in 1996.*

Tijdens controles werden gedurende de meeste jaren de eieren opgemeten. Van de jongen werd de vleugellengte gemeten en hun gewicht genomen met een unster (een middel om het geslacht te achterhalen, tevens een conditiemaat); daarnaast werden ze geringd. In het begin onregelmatig, maar later standaard, werden prooiresten op het nest gedetermineerd en genoteerd.

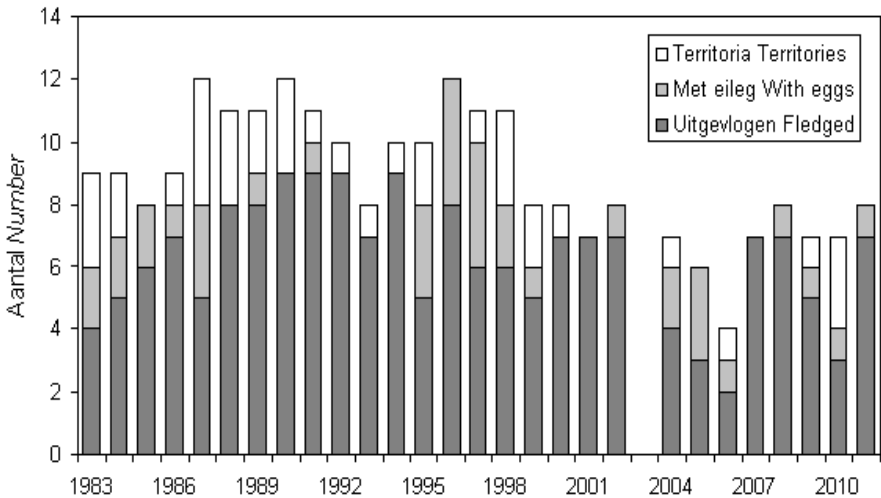
Niet-uitgekomen ei van Havik weggemoffeld in nestkom, iets wat vanzelf zijn beslag krijgt omdat Haviken lopende de jongenfase vers nestmateriaal blijven aandragen, Hiemstrastate, Drenthe (Foto: Willem van Manen). *Unhatched eggs of Goshawks usually become covered by nesting material in the course of the nestling stage, Drenthe.*

Resultaten

Aantalsschommelingen

Toen ik begon met mijn onderzoek zaten er negen paren Haviken in de boswachterij (Figuur 2). Dat aantal groeide naar een maximum van 12 paren, om vervolgens weer te dalen. In 245 van de 249 territoria werd een nest gevonden. In 212 (85%) nesten werden eieren gelegd, waaruit in 186 gevallen (75%) jongen werden geboren; op 175 van die nesten vlogen één of meer jongen uit. Voor het mislukken van broedgevallen kon zelden een oorzaak worden aangewezen. In bijna alle gevallen was het nest gewoon leeg. Soms werden koude, verlaten eieren in het nest aangetroffen en in één geval waren de jongen gepredeerd door een marter, vermoedelijk Boommarter *Martes martes*. In het aandeel van de paren dat tot eileg overging, jongen produceerde of succesvol broedde, kon geen trend over de jaren worden opgemerkt.

Destijds vonden we het nog heel normaal, maar pas achteraf bezien is het opmerkelijk dat er toentertijd zoveel eerstejaars vogels in de broedpopulatie zaten. In 1985 bijvoorbeeld was meer dan de helft van de vrouwtjes in eerstejaars kleed (Bijlage 1). Dat zal deels zijn veroorzaakt door de mogelijkheden voor groei van de populatie, maar waarschijnlijk werd er in de beginjaren ook meer geschoten en vergiftigd dan later. Mogelijk als gevolg van de onervarenheid van de vrouwtjes waren de broedresultaten aanvankelijk mager, maar in latere jaren bracht vrijwel steeds het merendeel van de paren hun jongen groot.

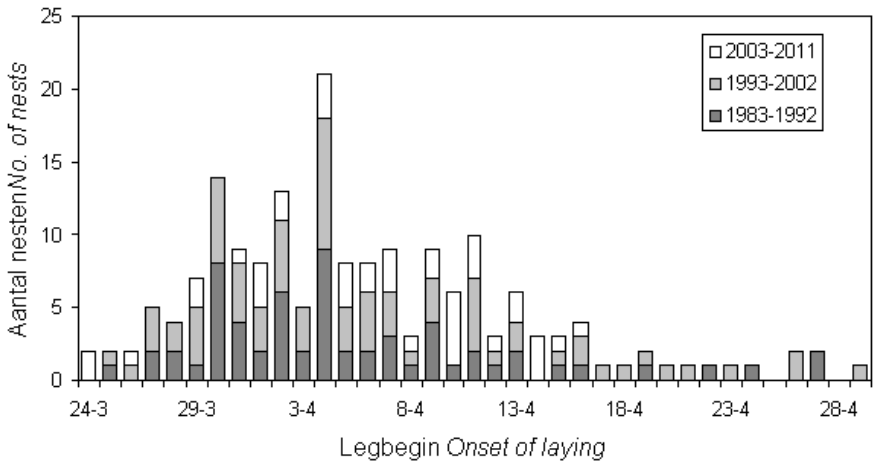

Figuur 2. Aantallen territoria, aantal paren met eileg en succesvolle broedgevallen in Boswachterij Hooghalen in 1983-2011. *Number of territories of Goshawks in the Forestry of Hooghalen in 1983-2011, separated for non-laying, laying (but no fledglings) and successful pairs.*

De laatste jaren kenmerken zich door grotere schommelingen in het aantal paren. In bijvoorbeeld 2006 kon ik niet meer dan vier paren vaststellen, maar een paar jaar later zat het aantal weer op acht paren. Dat heeft er vrijwel zeker mee te maken dat een deel van de paren zich in sommige jaren nauwelijks meer profileert. Je hoort ze nauwelijks roepen en vindt geen prooi; nesten worden niet of nauwelijks opgebouwd. Een jaar later kunnen op de betreffende broedplaats dan plotseling weer jongen worden grootgebracht. De schommelingen zijn daarom vermoedelijk een weergave van de vindbaarheid van paren in relatie tot hun broedstatus, in plaats van een werkelijke schommeling. Dit staat in schril contrast met de beginperiode, toen de Havik de meest voorspelbare roofvogelsoort was die je altijd hoorde roepen in een bezet territorium. In zo'n territorium werd dan vrijwel altijd een nest opgebouwd, waarin meestal eieren werden gelegd.

Legbegin

Het legbegin varieerde voor de hele onderzoeksperiode tussen 24 maart en 29 april. In figuur 3 is onderscheid gemaakt tussen de aanvangsperiode van het onderzoek, een middengedeelte en het eind. Gemiddeld is er geen verschil in legbegin tussen de drie periodes (5, 5 en 6 april), maar vooral in de laatste periode lijkt de legperiode wel korter te zijn geworden. In de derde periode begon de eileg wel op hetzelfde moment als in eerdere tijdvakken, maar was de eindfase van eileg maar liefst twaalf dagen korter dan in de middenperiode en tien dagen korter dan in het begin van het onderzoek. Het legbegin correleerde sterk met de gemiddelde maarttemperatuur (bron KNMI) ($R^2=0.086$, $P<0.001$, $N=178$).

Figuur 3. Legbegin van Haviken in Boswachterij Hooghalen, waarbij onderscheid is gemaakt tussen de beginperiode (1983-92), een middenperiode (1993-2002) en een eindperiode (2003-2011). *Onset of laying of Goshawks in the Foresty of Hooghalen for three periods in 1983-2011. Notice shorter laying period in 2003-2011.*

Legselgrootte

De legselgrootte bedroeg gedurende de onderzoeksperiode 4x1, 20x2, 104x3, 68x4 en 1x5 eieren. Gemiddeld komt dat neer op 3.2 eieren per paar. In de loop van de onderzoeksperiode nam de legselgrootte af ($R^2=0.044$, $P=0.003$, $N=197$). Die afname was eerder abrupt dan geleidelijk. Ongeveer tot 1990 waren legfels in de meeste jaren groot, gemiddeld 3.5 eieren ($N=53$), tegen daarna 3.1 ($N=144$). De legselgrootte correleerde sterk met het legbegin ($R^2=0.104$, $P<0.001$, $N=170$), conform Bijlsma (1993). Maar hoewel legbegin op haar beurt afhankelijk was van de temperatuur in maart (zie boven), bestond er geen verband tussen temperatuur in maart en legselgrootte ($R^2=0.0007$, $P=0.712$, $N=197$).

Jongental

Gemiddeld werden 3.0 jongen per nest geboren: 8x1, 37x2, 74x3, 47x4 en 1x5. Het jongenaantal in nesten waarin tenminste één jong uitkwam werd in de loop van de onderzoeksperiode niet kleiner, wat gek is, omdat dat bij de legselgrootte wel het geval was. De oorzaak hiervan ligt niet in een toenemend aantal niet-uitkomende eieren, dat gedurende de hele onderzoeksperiode ongeveer constant bleef op 7.58 per 100 eieren ($N=633$). Het zit hem er in dat bij de berekening van het gemiddeld aantal jongen de nul-waarden van de mislukte broedgevallen niet zijn verdisconteerd. In het begin van het onderzoek hadden de eieren in kleine en grote legfels ongeveer een gelijke uitkomstkans (Tabel 1). Vooral in de laatst gedefinieerde periode in de tabel (2003-2011) is dat niet meer het geval. In deze periode nam het aandeel uitgekomen eieren af met afnemende legselgrootte, waardoor er bij de berekening van jongenaantal een bias richting grote legfels en broedsels ontstaat.

Tabel 1. Eisucces naar legselgrootte en per periode bij Haviken in Hooghalen. *Egg success of Goshawks in the Forestry of Hooghalen in 1983-2011.*

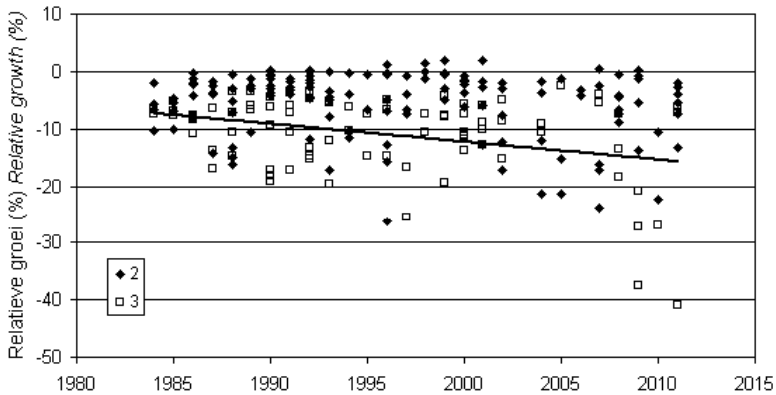
Legselgrootte <i>Clutch size</i>	1	2	3	4	5	Som <i>Sum</i>
1983-1992						
Aantal eieren <i>No. eggs</i>	1	8	84	144	5	242
Aantal jongen <i>No. chicks</i>	1	6	70	117	5	199
Aantal uitgevlogen <i>No. fledged</i>	0	4	66	109	4	183
Eisucces (%) <i>Egg success (%)</i>	0	50	79	76	80	76
1993-2002						
Aantal eieren <i>No. eggs</i>	1	20	141	72	0	234
Aantal jongen <i>No. chicks</i>	1	14	118	59	0	192
Aantal uitgevlogen <i>No. fledged</i>	1	11	92	49	0	153
Eisucces (%) <i>Egg success (%)</i>	100	55	65	68	-	65
2003-2011						
Aantal eieren <i>No. eggs</i>	2	12	87	56	0	157
Aantal jongen <i>No. chicks</i>	0	5	58	43	0	106
Aantal uitgevlogen <i>No. fledged</i>	0	2	46	35	0	83
Eisucces (%) <i>Egg success (%)</i>	0	17	53	63	-	53
Totaal <i>Total</i>						
Aantal eieren <i>No. eggs</i>	4	40	312	272	5	633
Aantal jongen <i>No. chicks</i>	2	25	246	219	5	497
Aantal uitgevlogen <i>No. fledged</i>	1	17	204	193	4	419
Eisucces (%) <i>Egg success (%)</i>	25	43	65	71	80	66

Twee dagen oud haviksjong in nest op het Heuvingerzand, het naastliggende ei is aangepikt. Niet alle eieren komen uit, en niet alle uitgekomen eieren resulteren in uitvliegende jongen. (Foto: Willem van Manen). *Recently hatched Goshawk, with pipping egg, Drenthe.*

Groei van de jongen

In de loop van de onderzoeksperiode nam de groeisnelheid van de vleugel af (Figuur 4). Dit gold in gelijke mate voor mannen en vrouwen, zodat bij de uitwerking geen onderscheid is gemaakt naar geslacht. Berekend is hoe de vleugellengte van de jongere jongen zich verhiel tot de vleugellengte van het oudste jong, nadat vleugellengte eerst was gebruikt om de leeftijd te schatten aan de hand van de groeicurve in Bijlsma (1997). Van ieder jong werd, ter voorkoming van pseudo-replicatie, alleen de laatste meting gebruikt. Van de op één na oudste jongen (B) groeide de vleugel aan het eind van de onderzoeksperiode gemiddeld ongeveer 4% minder snel dan in het begin ($R^2=0.034$, $P=0.031$, $N=137$). Bij jongen op de derde positie (C) was dat verschil gemiddeld al 8% ($R^2=0.114$, $P=0.002$, $N=83$). Berekend over de hele nestperiode doen B-jongen er tegenwoordig ongeveer 1.5 dag langer over om vliegvlug te worden en C-jongen ongeveer 3 dagen. Van D-jongen zijn te weinig data voorhanden, vooral in het laatste decennium. De schaarse gegevens duiden voor D-jongen op een vertraging van de vleugelgroei van ongeveer 8 dagen ten opzichte van de beginperiode.

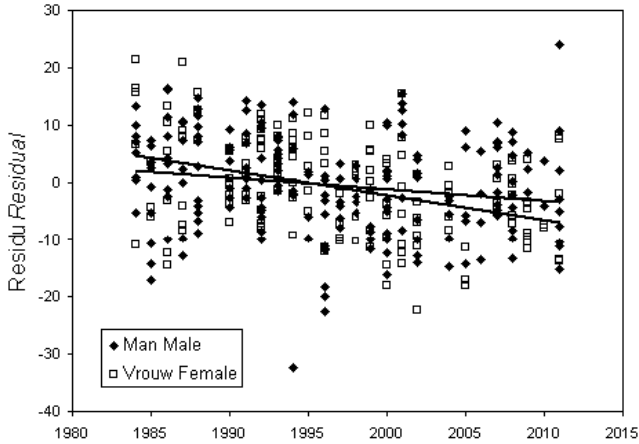

Figuur 4. Achterstand in groei van de vleugel van B- en C-jongen ten opzichte van het oudste jong (A). Na transformatie van de vleugellengte in dagen, is het verschil ten opzichte van jong A berekend en uitgedrukt als percentage van de leeftijd van jong A. *Relative growth of wing length of chicks B and C as compared to chick A in Goshawks in the Forestry of Hooghalen in 1984-2011.*

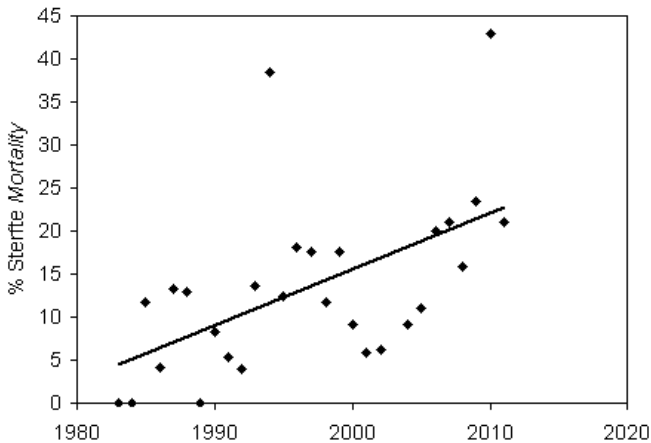
Niet alleen groeiden de jongen trager, ze werden in de loop van het onderzoek ook lichter in verhouding tot de lengte van hun vleugel. Dit relatieve gewicht is berekend als residu van het gewicht ten opzichte van de vleugellengte, waarbij van elk jong alleen de laatste meting is gebruikt in de analyse. De gewichtsafname gold minder voor mannen ($R^2=0.036$, $P=0.006$, $N=210$) dan voor vrouwen ($R^2=0.147$, $P<0.001$, $N=157$) (Figuur 5) en in mindere mate voor jongen A ($R^2=0.049$, $P=0.007$, $n=147$) en B ($R^2=0.052$, $P=0.010$, $N=126$) dan voor jong C ($R^2=0.202$, $P<0.001$, $N=74$).

Het aantal uitgevlogen jongen bedroeg gemiddeld 2.6 jongen per succesvol nest en 1.8 per aanwezig paar. Het aantal jongen per succesvol broedgeval correleerde

negatief met jaar van onderzoek ($R^2=0.085$, $P<0.001$, $N=165$). Dat werd grotendeels veroorzaakt door sterfte in de nesten (Figuur 6). Vooral in de aanvangsjaren gingen er nauwelijks jongen dood, maar in de loop van de jaren werd het een normaal verschijnsel. Uitzonderlijk was de hoge nestjongensterfte in 1994 en 2010. Deze hoge sterfte kon niet worden herleid tot een weersvariabele als bijvoorbeeld duur van neerslag. Een beetje vreemd is dat het aantal jongen per aanwezig paar nauwelijks afnam in de loop van de onderzoeksperiode ($R^2=0.005$, $P=0.269$, $N=240$).

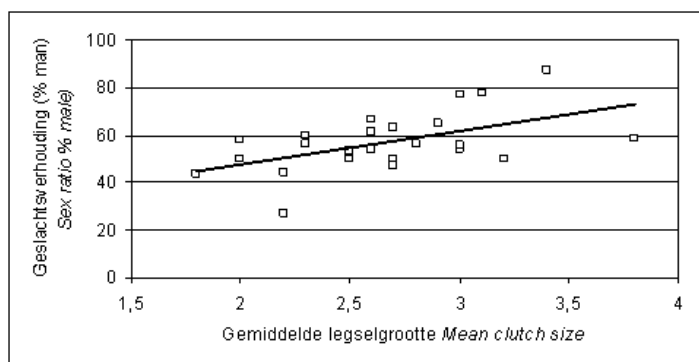
Figuur 5. Relatieve gewicht van nestjonge Haviken in Hooghalen, uitgedrukt als residu van gewicht ten opzichte van vleugellengte. *Change in relative weight of male and female Goshawk chicks, expressed as a residual of average weight per age (wing length).*

Figuur 6. Sterfte onder nestjonge Haviken per jaar in Hooghalen in nesten waarvan tenminste één jong uitloog. De toename is significant ($R^2=0.305$, $P=0.002$, $N=28$). *Annual chick mortality in successful nests of Goshawks in the Forestry of Hooghalen in 1983-2011.*

De secundaire geslachtsverhouding onder nestjongen leverde een mannenoverschot op van 58% (N=411 jongen) en leek verband te houden met legselgrootte. In legsels van twee eieren bedroeg de sexratio 47% (N=17), in drielegsels 56% (N=204) en in vierlegsels 63% (N=181). Hoewel legselgrootte correleerde met legbegin (zie boven), ontbrak een verband tussen legbegin en sexratio. Per decade, beginnend bij 20-29 maart bedroeg de sexratio 50% (N=64), voor 30 maart t/m 8 april 60% (N=243), voor 9-18 april 60% (N=72) en voor 19-28 april 61% (N=18). Het lijkt er enigszins op dat in de vroegere broedgevallen meer vrouwtjes zitten.

Waarschijnlijk als gevolg van de grotere legsels in het begin van het onderzoek zit er een jaartrend in de sexratio (alleen jaren met tien of meer gesekste jongen) ($R^2=0.157$, $P=0.050$, $N=25$). Sterker is het verband tussen gemiddelde legselgrootte en sexratio ($R^2=0.162$, $P=0.046$, $N=25$), maar veruit het sterkst is het verband tussen sexratio en het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest per jaar (Figuur 7). Dat doet vermoeden dat er seksegebonden sterfte optreedt onder de jongen, waarbij in grote legsels met veel mannen, meer jongen overleven dan in grote legsels met veel vrouwen. Omdat ik in de meeste broedsels waarin sterfte optrad de primaire sexratio niet ken, is dit niet te verifiëren met mijn dataset.

Figuur 7. Geslachtsverhouding (aandeel mannetjes) van de nestjongen in relatie tot het gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per succesvol broedgeval per jaar. Alleen jaren met tien of meer gesekste jongen zijn gebruikt ($R^2=0.287$, $P=0.006$, $N=25$ jaren). *Sex ratio (proportion of males) among nestling Goshawks in relation to mean clutch size in the Forestry of Hooghalen in 1984-2011 (only years with 10 or more young sexed).*

Discussie

Het onderzoek in Hooghalen startte toen de sterkste populatiegroei eruit was. Het grote aandeel juveniele vrouwtjes onder de broeders wijst erop dat het voor jonge vogels destijds niet moeilijk was om zich een territorium te verwerven. Aan het eind van de jaren tachtig stopte de groei van het aantal broedparen en werden onvolwassen vrouwtjes in de broedpopulatie een zeldzamer verschijnsel. Sinds 2004 werden überhaupt geen onvolwassen vrouwtjes meer broedend aangetroffen.

De verzadiging van de populatie betekende tegelijkertijd een keerpunt in de reproductie. Na ongeveer 1990 werden de legsels kleiner, verliep de groei van de nestjongen langzamer, werden de jongen minder zwaar, nam de jongensterfte toe en vlogen er minder jongen per succesvol broedgeval uit. Dat er niet minder jongen per aanwezig paar uitvlogen, is waarschijnlijk een gevolg van het “missen” van territoria doordat paren in toenemende mate (in sommige jaren althans, bijvoorbeeld 2006) niet tot broeden overgaan. Dit in samenhang met het recentelijk meer obscure gedrag van de broedvogels maakt dat territoria van niet-broeders makkelijk over het hoofd worden gezien. Hierdoor ontstaat een bias ten gunste van succesvolle paren in het materiaal, waardoor het aantal jongen dat per paar wordt grootgebracht groter lijkt dan het in werkelijkheid is.

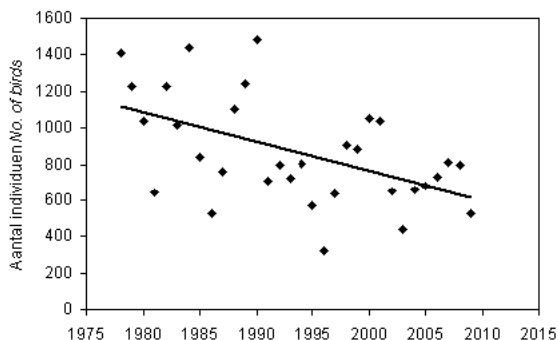
De tragere groei van jongen heeft tot gevolg dat de nestjongenfase enkele dagen langer duurt dan voorheen. De jongen zijn tegenwoordig tijdens de nestperiode lichter dan vroeger. Met de afname van gewicht en de vertraging van de groei van de jongen is ook de sterfte van jongen in het nest toegenomen. Het is niet ondenkbaar dat deze grotere sterfte zich na het uitvliegen voortzet en dat de werkelijke afname in reproductie sterker is dan mijn resultaten doen vermoeden.

Opmerkelijk is dat met het kleiner worden van de legsels in de loop van de tijd minder mannetjes werden grootgebracht en meer vrouwtjes. Een overwegende tendens in diverse studies blijkt te zijn dat het aandeel mannetjes toeneemt met legsel- en broedselgrootte, bij een hoger broedsucces en bij een gunstiger voedselsituatie, zoals samengevat door Kenward (2006). Vrouwtjes zijn behoorlijk wat zwaarder dan mannetjes en energetisch duurder om groot te brengen. Het zijn dan ook vooral de vrouwtjes die nu lagere gewichten laten zien in vergelijking met vroeger. Wanneer Haviken op enigerlei wijze het geslacht in een ei zouden kunnen sturen, lijkt de voorkeur voor vrouwtjes onder de huidige moeizamere leefomstandigheden niet logisch. Omdat in dit onderzoek echter niet is gekeken naar overleving en reproductie onder jongen na het uitvliegen, is het onmogelijk om de keuze van de Haviken te beoordelen. Mochten zij al keuzes maken, dan zijn dat vermoedelijk de juiste.

Dat er recentelijk meer jaren voorkomen waarin sommige paren een broedseizoen overslaan (daar lijkt het tenminste sterk op), kan ook worden gezien als een aanpassing aan moeilijker leefomstandigheden. De verkleining van het tijdsraam waarbinnen eileg plaatsvond kan mede oorzaak (of gevolg) zijn van het overslaan van het broedseizoen.

Hoewel het er aanvankelijk op leek dat de verzadiging van de populatie de hoofdoorzaak was voor de afname in reproductie, is het waarschijnlijk slechts bijzaak. Onder hoofdprooien van Haviken traden namelijk grote aantalsveranderingen op. In Drenthe bestond het jaarrond-dieet van Haviken in de periode 1982-92 voornamelijk uit Postduif (16%), Houtduif (13%), Gaai (10%), Spreeuw (10%), Konijn (9%) en Merel (5%) (Bijlsma 1992). Van de overige soorten was er niet één die meer dan 5% van het menu uitmaakte. Afgaande op de wintervogelindexen uit het punttellingensysteem van SOVON halveerde het cumulatieve aantal van de belangrijkste prooi-soorten (exclusief Postduif) van de Havik tussen 1978 en 2009 (Figuur 8). Het aantal Postduiven nam ook af, maar dat kan niet worden gekwantificeerd. Het Konijn was tot ongeveer

1996 bijzonder talrijk, maar in 1997 verdween de populatie als sneeuw voor de zon vanwege het VHS-virus. In tegenstelling tot de wintervogels is het minder makkelijk met een betrouwbare trend van de broedvogels te komen, vooral vanwege een kleinere steekproef en een grotere bias in proefvlakken. Omdat een aanzienlijk aandeel van de havikprooien uit standvogels bestaat, mogen we aannemen dat ook in de zomer het aanbod is verminderd.

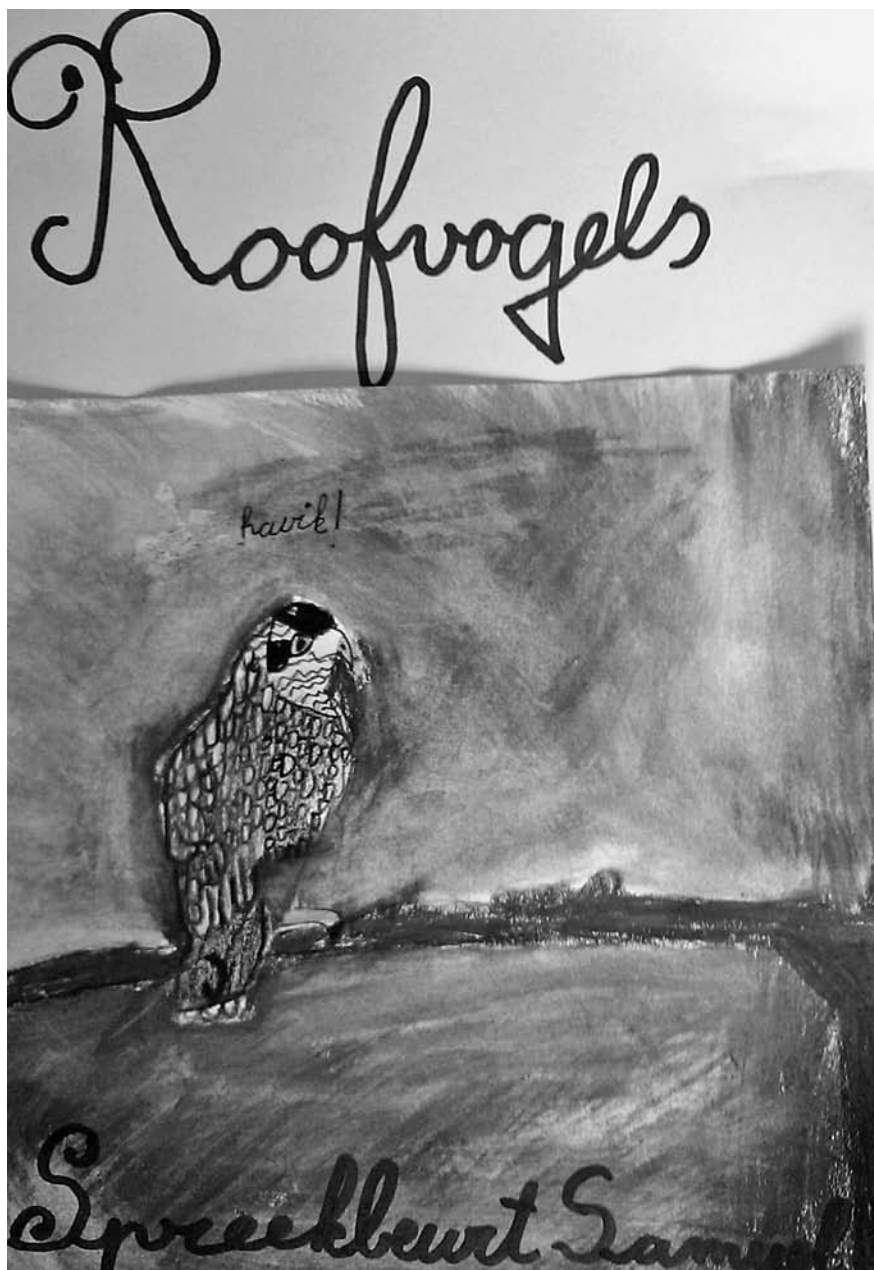

Figuur 8. Aantal getelde vogelprooien van de Havik* per route van 20 telpunten (5 minuten per punt) in Drenthe in december. (Bron: Sovon Vogelonderzoek Nederland). *Number of avian prey* of Goshawks censused on standardised point counts (20 points/transect, 5 minutes/point) in Drenthe in 1978-2009.*

* Bonte Kraai *Corvus corone cornix*, Ekster *Pica pica*, Fazant *Phasianus colchicus*, Gaai *Garrulus glandarius*, Goudplevier *Pluvialis apricaria*, Groene Specht *Picus viridis*, Grote Bonte Specht *Dendrocopos major*, Grote Lijster *Turdus viscivorus*, Holenduif *Columba oenas*, Houtduif *C. palumbus*, Houtsnip *Scolopax rusticola*, Kauw *Corvus monedula*, Kievit *Vanellus vanellus*, Kokmeeuw *Larus ridibundus*, Koperwiek *Turdus iliacus*, Kramsvogel *T. pilaris*, Meerkoet *Fulica atra*, Merel *Turdus merula*, Patrijs *Perdix perdix*, Roek *Corvus frugilegus*, Spreeuw *Sturnus vulgaris*, Turkse Tortel *Streptopelia decaocto*, Wilde Eend *Anas platyrhynchos*, Wintertaling *A. crecca*, Wulp *Numenius arquata*, Zanglijster *Turdus philomelos*, Zwarte Kraai *Corvus corone*.

Vanaf 1998, dus pas acht jaar nadat de armoede zich op andere fronten begonnen af te tekenen, zakte het aantal aanwezige broedparen naar een lager niveau. Op Planken Wambuis (Veluwe) vond Rob Bijlsma een vrijwel rechtstreeks verband tussen prooidichtheden en populatiegrootte van de Havik (Rutz & Bijlsma 2006).

Hoewel mijn studiegebied aan de kleine kant is, en er omheen gebieden liggen met een aanzienlijk lagere dichtheid, behoort de dichtheid van de Havik in Hooghalen hoe dan ook nog steeds tot de hoogste in Europa en daarmee ter wereld (Kenward 2006). De legselgrootte bedroeg in de afgelopen tien jaar 3.1 eieren, het aantal uitgevlogen jongen per succesvol broedgeval 2.3 en per paar 1.6. Dit is maar een fractie minder dan de waarden van respectievelijk 3.3, 2.55 en 1.81 die Rutz *et al.* (2006) geven als gemiddelde voor een groot aantal Europese studies. Waarschijnlijk zitten de Haviken in het onderzoeksgebied niet op hun bestaansminimum. Het ligt meer voor de hand te veronderstellen dat er een eind is gekomen aan een excessief uitbundige voedselsituatie en dat de Haviken in Hooghalen momenteel Europees gezien in meer 'normaler' vaarwater verkeren.

Havik, gezien door de ogen van Samuel Hugenholtz. *Goshawk, as seen by Samuel.*

Summary

Manen W. van 2011. Long-term changes in density and reproduction of Goshawks *Accipiter gentilis* in a landscape heavily modified by man. *De Takkeling* 19: 197-212.

Population dynamics of Goshawks were studied in a forestry in the northern Netherlands (Hooghalen, 2010 ha, 60% coniferous, rest heath- and farmland) in 1983-2011. After an initial increase from 9 pairs to 10-12 in the late 1980s and 1990s, numbers declined to 4-8 pairs after 1999. The steeper ups and downs in the last decade are probably due to an increase in the number of non-breeding pairs in some years, concurrent with a lower profile (less vocal). Over the entire period, 245 nests in 249 territories were located; egg-laying commenced in 212 nests (85%), hatching occurred in 186 nests, and 175 nests were successful in raising one or more fledglings. Up to 50% or more of the breeding females were in juvenile plumage during the first few years of the study, reflecting the growing population and human persecution (high mortality). From the early 1990s onwards, almost all breeding females have been adult (in 16 of 18 years; see Appendix).

Onset of laying ranged from 24 March to 29 April, but mean start of laying did not vary between the early period of study (1983-92), the central period (1992-2002) and the late period (2003-2011), with a mean start of laying of 5, 5 and 6 April respectively. However, the laying period in the 2000s was more protracted than in the two earlier periods (10-12 days shorter). Onset of laying showed a clear negative correlation with mean March temperature.

Clutch size was 4x 1, 20x 2, 104x 3, 68x 4 and 1x 5 (mean 3.2/pair), and showed a rather abrupt reduction after 1990. Clutch size declined with laying date, but not with decreasing temperature.

On average, 3.0 chicks hatched per nest (8x 1, 37x 2, 74x 3, 47x 4, 1x 5). Up to and including 2002, hatching success did not differ between large and small clutches, but thereafter declined with declining clutch size. Growth speed of wing length declined over time, both for male and female chicks (using the last-taken measurement when wing length was measured more than once), and compared to growth of the A-chick. For B-chicks the speed of wing length growth declined by 4% between 1983 and 2011 (extending fledging date by 1.5 days), and by 8% for C-chicks (3 days ditto). Relative body mass of both sexes also showed a decline over time, and more so in females than in males.

The number of fledglings averaged 2.6 young in successful nests, and 1.8 young in all nests. Chick mortality increased over time, resulting in a decline in productivity over time. The secondary sex ratio of nestlings was in favour of males (58% of 411 chicks). The proportion of males increased with clutch size: 47% in C2 (N=17), 56% in C3 (N=204) and 63% in C4 (N=181). Sex ratio did not correlate with onset of laying, but a calendar-effect was clearly visible with 50% males in 30 March-8 April (N=243), 60% in 9-18 April (N=72) and 61% in 19-28 April (N=18). The proportion of males increased with brood size, an indication of female-biased mortality in larger broods.

The decline in density, breeding performance and chick condition since the early

1990s was likely caused by a long-term decline in food supply, notably of species favoured by Goshawks as food (like ducks, galliformes, pigeons, thrushes, corvids, starling and so on). This decline was quantified for winter food, and probably also held for food supply in summer. At present, density and reproductive output are similar to the average values for much of western Europe.

Literatuur

- Bijleveld M. 1974. Birds of prey in Europe. Macmillan Press Ltd., London.
Bijlsma R.G. 1997. Handleiding Veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
van Dijk A. J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen
Kenward R.E. 2006. The Goshawk. Poyser, London.
Rutz C., Bijlsma R.G., Marquiss M. & Kenward R.E. 2006. Population limitation in the Northern Goshawk in Europe: a review with case studies. *Studies in Avian Biology* 31:158-197.
Rutz C. & Bijlsma R.G. 2006. Food limitation in a generalist predator. *Proc. R. Soc. B* (2006) 273: 2069–2076.

Adres: Talmastraat 112, 9406 KN Assen, willemvanmanen@hotmail.com

Bijlage 1. Aantallen en broedbiologische parameters van Haviken in Boswachterij Hooghalen in 1983-2011. *Numbers and breeding parameters of the Goshawk population in the Forestry of Hooghalen in 1983-2011.*

- a = % adulte vrouwtjes in populatie (*% females in adult plumage*),
- b = aantal territoria (*number of territories*),
- c = aantal nesten (*number of nests*),
- d = aantal nesten met eileg (*nests in which egg-laying commenced*),
- e = aantal nesten met uitgekomen eieren (*nests in which eggs hatched*),
- f = aantal nesten met uitgevlogen jongen (*nests in which chicks fledged*),
- g = legbegin (*start of laying*),
- h = gemiddelde legselgrootte (*mean clutch size*),
- i = aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest (*fledglings per successful nest*),
- j = aantal uitgevlogen jongen per aanwezig paar (*fledglings per nest*),
- k = aantal mannetjes onder de jongen (*number of males in nests*),
- l = aantal vrouwtjes onder de jongen (*number of females in nest*),
- m = residu vleugellengte/gewicht van nestjonge mannetjes (*residual wing length/mass for male chicks*)*,
- n = residu vleugellengte/gewicht van nestjonge vrouwtjes (*ditto for female chicks*)*,
- o = residu vleugellengte/gewicht alle jongen (*ditto for all chicks*)*,
- p = aantal niet-uitgekomen eieren (*number of unhatched eggs*)**,
- q = aantal jongen dood voor uitvliegen (*chick mortality in nest*)**

* Alleen laatste metingen (*last taken measurements only*)

** Alleen in geval van partiële verliezen, dus geen hele legsels of broedsels (*only for nest with partial losses, not including losses of complete clutches or broods*).

Jaar	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q
vr ad	Ter	Nest	Ei	Jong	uit	le	ei	Ei	Uit	Uit	Man	Vro	Cman	Cvro	Cond	Ei	Jo
									1	2						dood	dood
1983		9	9	6	5	4	4-4	3,4	3,8	1,7	10	7				0	0
1984	56	9	9	7	5	5	10-4	3,6	2,6	1,4	8	5	105	110	107	5	0
1985	38	8	8	8	6	6	10-4	3,6	3,0	2,3	10	3	97	98	97	1	2
1986	75	9	9	8	8	7	7-4	3,0	3,1	2,4	14	4	106	102	105	0	1
1987	60	12	12	8	5	5	12-4	3,3	2,6	1,1	7	6	101	103	102	3	2
1988	80	11	11	8	8	8	5-4	4,0	3,4	2,5	14	2	103	110	105	1	4
1989	89	11	11	9	8	8	2-4	3,8	3,2	2,3	8	8				1	0
1990	82	12	11	9	9	9	31-3	3,8	3,0	2,3	13	11	103	101	102	2	2
1991	90	11	11	10	10	9	31-3	3,4	3,0	2,5	10	8	103	101	102	0	1
1992	100	10	10	9	9	9	3-4	3,1	2,7	2,4	12	12	101	100	100	3	1
1993	100	8	7	7	7	7	2-4	3,3	2,7	2,4	12	7	102	102	102	1	3
1994	100	10	10	9	9	9	5-4	3,0	1,8	1,6	7	9	98	105	103	1	10
1995	100	10	10	8	6	5	6-4	3,0	2,2	1,1	4	5	99	99	99	2	2
1996	82	12	12	12	10	8	9-4	3,0	2,3	1,5	12	8	94	96	95	3	4
1997	100	11	11	10	7	6	9-4	2,6	2,0	1,1	7	5	100	95	97	2	3
1998	100	11	11	8	7	6	10-4	2,9	2,0	1,1	6	6	97	94	95	3	2
1999	88	8	8	6	6	5	30-3	3,7	2,8	1,8	9	7	94	100	97	1	3
2000	100	8	8	7	7	7	1-4	3,1	2,9	2,5	13	7	98	94	97	0	2
2001	100	7	7	7	7	7	6-4	3,3	2,7	2,7	8	9	102	99	100	3	1
2002	88	8	8	8	7	7	6-4	3,1	2,5	2,2	8	7	94	93	93	2	1
2004	100	7	7	6	4	4	5-4	3,0	2,5	1,4	5	5	94	96	95	2	1
2005	100	6	6	6	3	3	7-4	3,2	2,7	1,3	5	3	98	94	96	2	1
2006	100	4	4	3	3	2	10-4	3,3	2,0	1,0	4	0	100	102	101	2	1
2007	100	7	7	7	7	7	5-4	3,5	2,6	2,6	10	5	102	101	102	2	4
2008	100	8	8	8	7	7	4-4	3,0	2,3	2,0	9	7	100	95	98	2	3
2009	100	7	7	6	6	5	4-4	3,0	2,2	1,6	3	8	102	95	97	1	4
2010	100	7	5	4	3	3	8-4	2,5	2,0	0,6	3	1	103	93	96	0	3
2011	100	8	8	8	7	7	9-4	3,0	2,7	1,9	9	6	98	95	97	3	4

Bijzonder sperwergedrag

Helen Goote

Koninginnedag 2011. Een stralende dag waarop het ongekend rustig is in de bossen omdat Jan en Alleman z'n vrije dag liever besteed met rondlopen op vrijmarkten en kermissen. Fluitend ben ik op weg naar een bosperceel met fijnsparren waar al jaren achtereen een sperwerpaartje broedt. Bij eerdere bezoeken aan dit gebied heb ik aan verspreid voorkomende plukveertjes en kalkstrepen kunnen zien dat de Sperwers ook dit jaar plannen hebben daar te gaan broeden. Het nest heb ik nog niet gevonden.

Ik ben nog maar net het fijnsparrenbosje binnengewandeld of ik hoor de roep van het sperwermannetje. Terwijl ik probeer hem in het oog te krijgen, doemt ineens het sperwervrouwtje op. Ze vliegt in de richting van het roepende mannetje. Even is het een gekek van jewelste waarna het abrupt stil wordt en het vrouwtje met prooi bij haar man wegvliegt. Ze komt mijn kant op. Hoewel ze mij levensgroot ziet staan, wijzigt ze haar koers niet en landt met de prooi in haar klauwen op een tak hooguit vier meter bij mij vandaan. Met ingehouden adem en zonder een vin te verroeren kijk ik naar wat er gebeurt. De onthoofde koolmees die ze in haar klauwen beet houdt begint ze te plukken, en hoe. In een rap tempo ontdoet ze de vogel van zijn verenkleed, ontelbare koolmeesveertjes dwarrelen van haar zitplaats omlaag. Slechts een enkele keer houdt ze stil om mij even gade te slaan, maar dan plukt ze onverminderd voort. Al snel begint ze te eten. Ze trekt stukjes vlees van de mezenbotjes af, heft bij het doorslikken haar kop op en kijkt dan mijn kant op. Een kwartier is ze zo bezig met haar prooi, al die tijd sta ik er doodstil bij te kijken. Dit vrouwtje lijkt beslist geen hinder te ondervinden van dat standbeeld vlakbij haar.

Het enige dat na vijftien minuten eten van de koolmees rest, is een pootje waaraan een klein hompje mezenvlees bungelt. Ze houdt het geklemd in haar klauw en kijkt ernaar. Kennelijk heeft ze genoeg gegeten, want ze begint er met haar poten op te stampen. Dan ineens vliegt ze ermee op en verhuist naar de fijnspar ernaast. Daar hipt ze naar het einde van de tak die uitloopt in een wirwar van kleine, dode takjes. En daarin, in dat takkennestje dropt ze het restant van de koolmees! Met haar poten stampt ze er nog even op, waarna ze haar snavel gebruikt om het toe te dekken en gaat er vervolgens vandoor. Is het al bijzonder dat ze mij in haar nabijheid tolereert, het verstoppen van de prooi vind ik helemaal een unieke waarneming, dergelijk gedrag (in het Engels *caching* geheten) heb ik bij Sperwers nog nooit eerder gezien.

Een paar dagen later, op 5 mei, beleef ik met dit sperwervrouwtje opnieuw een moment om nooit te vergeten. Net als die 30e april kom ik ook dit keer het sparrenbosje binnen op het moment dat het mannetje luid zit te roepen. Ik hoor hem niet alleen, ik zie hem nu ook zitten, met een prooi voor het sperwervrouwtje. Zij vliegt op zijn geroep weliswaar van haar nest af, maar niet om de prooi over te nemen. Tot mijn verbazing gaat ze een heel andere kant op, sterker nog, ze komt regelrecht op mij afvliegen en

scheert over mijn hoofd naar een fijnspar achter mij. Ze landt op een lage tak, loopt door tot het einde en pakt een dun zijtakje met haar snavel beet. Ze rukt eraan, het takje knapt af en met het nestmateriaal in haar snavel vliegt ze weer over mij heen naar haar nest. Al die tijd vliegt het mannetje roepend rond met de prooi, maar zij reageert niet op hem en gaat gewoon door met de opbouw van haar nest. Nog tweemaal gaat ze takkenmateriaal halen voor haar nest. Pas na tien minuten staakt ze de nestbouw en gaat haar prooi ophalen bij het mannetje.

Krulgelukkig ben ik met dit sperwervrouwtje dat zo zich totaal niet schuw gedraagt tegenover mij. Ik verheug me dan ook op het broedseizoen waarin ik vast volop kan genieten van meer bijzondere waarnemingen. Maar helaas, het pakt anders uit. Begin juni merk ik dat er iets niet goed gaat in het broedgebied. Op de vaste plukplaatsen liggen geen verse veertjes, ik zie haar staart niet meer boven het nest uitsteken, nergens nog kalk. Dit beeld herhaalt zich bij mijn volgende bezoeken. Wat er mis is gegaan, weet ik niet. Van de Sperwers was er geen spoor meer. Het hoort erbij, nesten die mislukken, maar ik voel me er altijd verdrietig van. Vooral dit sperwervrouwtje had mijn hart gestolen. Als ik dit schrijf, half juli, heb ik haar nog altijd niet teruggezien. Maar, ik blijf het sparrenbosje bezoeken, ook buiten het broedseizoen. Wie weet komen we elkaar op een dag zomaar weer tegen.

Summary

Goote H. 2011. Caching of a Sparrowhawk *Accipiter nisus*. De Takkeling 19: 213-214.

From close quarters, a female Sparrowhawk was observed feeding on a Great Tit *Parus major* on 30 April 2011. When almost the entire prey was consumed, she took a leg with still some flesh attached to a nearby Norway spruce *Picea abies*, where she hid the prey remain between dense twigs at the end of a branch, using her feet and bill to cover up.

Adres: Driftweg 235, 1272 AD Huizen, h.goot@planet.nl

Commotie en bewondering rond aanvallende Buizerds *Buteo buteo* op Terschelling

Hero Moorlag

In een Oostenrijkse den aan de bosrand van het bos van Formerum op Terschelling broedde deze zomer een Buizerd. Langs de bosrand loopt eend ruk bereden fietspad. Eind juni en begin juli werden hier enkele fietsers en wandelaars door het buizerdpaar aangevallen. Staatsbosbeheer plaatste daarom links en rechts van de nestboom het bord 'Pas op aanvallende buizerd' met daaronder een goede uitleg over het gedrag van Buizerds in de broedtijd. Menigeeen stapte begin juli van de fiets om toch even een glimp van een takkeling op te vangen. De opmerkingen over roofvogels waren niet van de lucht.

Tekst op waarschuwbord bij aanvallende Buizerd op Terschelling (Foto: Hero Moorlag). *Aggressive behaviour of local Buzzard explained for the public.*

Kippendieven

De reacties over de aanwezigheid van de Buizerds varieerden van zeer positief tot uiterst negatief. De boswachter, surveillerend op een scooter, stopte regelmatig bij het nest om belangstellenden uitleg te geven. De meeste reacties waren op die momenten eerder bewonderend dan negatief. Enkele mensen moest worden uitgelegd dat een

Buizerd een vogel is, en wel een roofvogel. Met bewondering werd naar de zweef- en duikvluchten van de oudervogels gekeken. Toen op 9 juli het grootste jong het nest verliet, waagden sommige kijkers zich onder de nestboom om de takkeling op de foto te zetten. Een vrouw uit de buurt klaagde echter steen en been: 'Vroeger kwamen hier alleen kiekendieven jagen langs de bosrand, nu de Buizerds. We hebben geen kip meer over!' Ze hebben honger, zei ik, en ze moeten drie jongen voeden. 'Honger', zei de vrouw, 'je bedoelt dat ze lui zijn! Laten ze konijnen gaan vangen! Ze komen verdorie zelfs in het kippenhok!' Voorzichtig opperde ik dat haar kippenhok dan wel erg krakkemikkig moest zijn. Roofvogels komen niet in een goed afgesloten hok. En ze zijn niet lui, maar handig. Kunnen ze gemakkelijk een prooi bemachtigen, dan laten ze dat niet. De vrouw was het niet met me eens. Ze beweerde dat ook alle Turkse Tortels in de wijde omgeving door de Buizerds waren opgegeten. Juist op dat moment verscheen boven het bos een vrouwtje Sperwer of een mannetje Havik. Het ging allemaal iets te vlug om juist te kunnen determineren. De vogel dook in snelle glijvlucht richting de zomerhuizen tegenover het bos. 'Zou dat de duivenjager niet zijn', vroeg ik de vrouw. 'Voor mij is het allemaal een pot nat', zei ze stroef.

Volgekropt buizerdjong op takken naast nest, Terschelling, 9 juli 2011 (Foto: Hero Moorlag).
Well-fed Buzzard chick about to fledge, branching near nest on Terschelling, 9 July 2011.

Stapelvoedsel

Op de middag van 13 juli, met stormachtige noordenwind en veel regen, ontdekte ik een jachtgebied van de Buizerds. Achter het bos van Formerum liggen, tussen het bos en de duinen, weilandjes met aan de rand lage zandheuvelds. Ik kom daar ieder jaar om Tapuiten en Roodborsttapuiten te zien, en tegenwoordig ook reeën. Zowel rond de zandheuvelds als in de duinen miegelt het de laatste jaren van de konijnen. Myxomatose heeft in 2011 veel slachtoffers gemaakt, maar er zijn genoeg gezonde jonge konijnen

over. Lopend over het hoge paadje door het duin betrapte ik een van de volwassen Buizerds. Hij zat in de luwte van het duin en een vogelkers op een weilandpaal te wachten op een konijn. Myxomatosekonijnen zijn voor een Buizerd sowieso makkelijke prooien, maar deze Buizerd leek geduldig te wachten op beweging bij de hollen. Hij kon bij wijze van spreken in elke klauw een jong konijn meenemen naar het nest. Een half uur later cirkelden drie Buizerds boven de weilandjes, twee adulten en het grootste jong. Enkele dagen later waren alle drie jongen uit het nest. Aan hun bedelroep te horen zaten ze verspreid in de bosrand langs het fietspad. Een van de jongen kwam in beeld. Duidelijk was de volle krop te zien. Vermoedelijk zijn ze alle drie groot geworden met konijnenvlees.

Buizerd op paaltje naast weiland, kennelijk op konijnenjacht, Terschelling, 13 juli 2011 (Foto: Hero Moorlag). *Buzzard hunting rabbits on Terschelling, 13 July 2011.*

Summary

Moorlag H. 2011. Attacking Buzzards *Buteo buteo* on Terschelling. De Takkeling 19: 215-217.

In the summer of 2011, a Buzzard breeding on the Wadden Sea Island of Terschelling caused some uproar as it attacked passing cyclists near its nest. After a sign was erected to explain this behaviour, most tourists were happy to see a glimpse of the birds and their chicks. Local people, however, complained that the Buzzards took all their chickens (but not checked), although much of the Buzzard's food apparently consisted of Rabbits *Oryctolagus cuniculus*.

Adres: De Aak 108, 7908 EK Hoogeveen, hamoorlag@hetnet.nl

Torenvalk *Falco tinnunculus* bejaagt Huiszwaluwen *Delichon urbica*

Diederik Terlaak Poot

Op donderdagmorgen 21 augustus 2011 fietste ik van mijn woonplaats Joure naar mijn werkplaats IJlst. Om 07.41 uur, tijdens het eind van de 'klim' van de brug over het Prinses Margrietkanaal aan de oostkant van Uitwellingerga zag ik aan de zuidkant van de brug een vogel gehaast in zuidoostelijke richting vliegen, op een afstand van ongeveer 75 meter. Ik kon de vogel eerst niet goed plaatsen en twijfelde tussen een snel vliegende duif, een sperwervrouw of een Torenvalk. De vogel vloog eerst in rechte lijn maar begon opeens te zwenken en draaien. Toen was in ieder geval duidelijk dat het om een roofvogel ging. Ik stopte om beter te kunnen kijken. De vogel won hoogte en maakte toen een korte duikvlucht waarna de vogel de snelheid omzette in hoogte en daar draaide. Op dat moment bescheen de zon de helderbruine vleugels met zwarte punten van een Torenvalk, onmiskenbaar. Opnieuw dook de valk naar beneden, gevolgd door een nieuwe opwaartse vlucht. Dit herhaalde zich keer op keer, waarbij de valk tijdens de korte duikvlucht steeds de richting corrigeerde. Ik zag nu ook de prooi die bejaagd werd: een Huiszwaluw. Op een afstand van meer dan 100 meter was het niet veel meer dan een stipje, maar de manier van vliegen en de vleugelslag in combinatie met het even oplichten van het witte bovenzvlak lieten geen twijfel. Onder de uitstekende rand van het brugwachtergebouw aan de brug over het Prinses Margrietkanaal nestelen elk jaar een aantal Huiszwaluwen. Een veilige plek om te nestelen, maar het vliegruim was nu even minder veilig. De Torenvalk bleef aanvallen maar kon steeds net niet snel genoeg van vliegrichting veranderen om de zwaluw daadwerkelijk te pakken. Duikvlucht volgde op duikvlucht, waarbij de Torenvalk aan het einde ervan opnieuw hoogte won voor de volgende aanval. Een hoog energieverbruik zonder rendement. Na ongeveer twee minuten gaf de Torenvalk het op en vloog weg, een ervaring rijker en een illusie armer.

Summary

Terlaak Poot D. 2011. Kestrel *Falco tinnunculus* hunting House Martins *Delichon urbica*. De Takkeling 19: 218.

On 21 August 2011, a Kestrel was observed that tried to capture a House Martin in flight by making short stoops. Despite two minutes of repeated attacks, the bird was not successful.

Adres: Oksewei 16, 8501 TX Joure, fam.terlaakpoot@hetnet.nl

Kleptoparasitisme door Boomvalk *Falco subbuteo*

Paul van der Poel

Zondag 31 juli 2011 fietsten mijn vrouw, Loes, en ik na onze tweewekelijkse vogeltelling in Zanderij Crailo nog even naar de Hilversumse Bovenmeent. Daar troffen we (uiteraard) Harry de Klein en Kees Rozier. Ze waren niet enthousiast over wat ze gezien hadden (zoals Kees het uitdrukte: een “suf” dagje) tot op dat moment een Wespendif recht overkwam. Enkele minuten later zagen we een vrouwtje – naar later bleek een juveniel – Torenvalk een muis vangen. Niet veel later kwam een Boomvalk op ons afvliegen, die ongeveer boven ons hoofd een stootduik inzette. Tot onze stomme verbazing gooide de valk zich vrijwel op de rug en griste de muis uit de klauwen van de Torenvalk, die luid begon te kekkeren en hevig met de vleugels moest slaan om in de lucht te blijven. Even later vloog de Boomvalk, met muis, weg richting Naardermeer. De Torenvalk zette een bij voorbaat tot mislukken gedoemde achtervolging in en landde na een paar minuten op een paal van het hek na dit staaltje van kleptoparasitisme.

Torenvalk poseert na beroving op paal (gedigischoopt met telescoop van Harry en fotoestel van Loes, fotografie aan andere kant onbekend). *Juvenile Kestrel on pole, after being robbed from prey by Hobby.*

In de literatuur wordt het verschijnsel van kleptoparasitisme door Boomvalken met acht referenties beschreven in Cramp & Simmons (1980), Glutz von Blotzheim *et al.* (1971) noemen drie andere bronnen voor hetzelfde verschijnsel. In laatstgenoemde wordt vermeld dat vooral de Torenvalk slachtoffer is, evenals in Bijlsma (1980), Sergio *et al.* (2001) en Balluet (2003). Het blijft echter een bijzondere belevenis om dit zelf in het veld te kunnen meemaken.

Summary

Poel P. van der 2011. A kleptoparasitic Hobby *Falco subbuteo*. De Takkeling 19: 219-220.

A Hobby was recorded snatching a recently captured vole from a juvenile Kestrel, in the central Netherlands on 31 July 2011, using a short dive and partly rolling on its back whilst taking hold of the prey.

Literatuur

- Balluet P. 2003. Le Faucon hobereau *Falco subbuteo* kleptoparasite du Busard cendré *Circus pygargus*. Nos Oiseaux 50: 39-40.
- Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds). 1980. The Birds of the Western Palearctic, Vol. II: 320. Oxford University Press, Oxford.
- Bednarek W. 1986. Beziehungen zwischen Kleptoparasitismus, Klimafaktoren und Nahrungsnische des Baumfalcken (*Falco subbuteo*). Berichte DFO: 43-46.
- Bednarek W. 1989. Beuteschmarotzender Baumfalke (*Falco subbuteo*). Greifvögel und Falknerei 1988: 81.
- Glutz von Blotzheim U., Bauer K.M. & Bezzel E. 1971. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 4: 817-818. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Sergio F., Bijlsma R.G., Bogliani G. & Wyllie I. 2001. *Falco subbuteo* Hobby. BWP Update 3(3): 133-156.

Adres: Klaver 59, 1273 AK Huizen, loespaul.vanderpoel@gmail.com

Biddende Boomvalken *Falco subbuteo*

Christiaan Both

Het mooie van diergedrag is dat het vaak zo specifiek is dat het één van de belangrijkste kenmerken kan zijn voor het herkennen van soorten. Als je een valk ziet bidden, dan is het vast een Torenavalk *Falco tinnunculus*, en in zeldzame gevallen een Roodpootvalk *F. vespertinus*. Andere soorten vallen snel af. Maar gedrag is helemaal leuk als dieren opeens dingen doen die je helemaal niet van ze verwacht. Bijvoorbeeld, een Boomvalk *F. subbuteo* die opeens toch gaat staan bidden. Dat overkwam me afgelopen voorjaar op de Dwingelose Heide. Hieronder wil ik een korte beschrijving geven van deze bijzondere waarneming.

Op 6 juni 2011 fietste ik tegen half negen 's avonds over het fietspad dat dwars over de Dwingelose Heide voert. Het was een mooie zonnige avond zonder veel wind. Zoals vaker was daar een tweetal Boomvalken aan het jagen, vooral in vlucht, waarschijnlijk op libellen (Kraloër Heide, 52°48'N, 6°24'O). Tot mijn verbazing ging dit vluchtjagen opeens over in 'bidden' zoals Torenavalken dat doen. Het zag er in mijn ogen wat onhandig uit, wat mogelijk komt doordat Boomvalken daar met hun puntige vleugels en korte staart veel minder goed voor gebouwd zijn dan Torenavalken. Verder was opvallend dat beide Boomvalken deze jachtmethode enkele keren achter elkaar lieten zien. Mijn indruk was dat de ene dit nog onhandiger deed dan de ander. Helaas heb ik op dat moment niet de tijd genomen om kwantitatieve waarnemingen te doen, dus ik weet niet hoe lang de boomvalken achter elkaar bleven bidden, hoe frequent ze het deden, en of ze hiermee ook succesvol waren. Een week later ben ik nog eens gaan kijken. Ik heb toen de Boomvalken weer gezien, maar bidden was er niet bij.

Ik ben niet de eerste die biddende Boomvalken heeft waargenomen, hoewel er weinig over is geschreven. Robertson (1977) geeft een beschrijving van 27 juni 1975, uit Dorset (UK): op 12 minuten observatietijd zag hij een Boomvalk herhaaldelijk bidden boven een gemaaid veld, op 20 m hoogte, waarbij de in het gras dook, waarschijnlijk op kleine prooien (insecten?). Harding (1978) geeft twee beschrijvingen: de eerste van mei 1975, Neusiedlersee, Oostenrijk, waar zelfs diverse Boomvalken biddend werden waargenomen samen met Roodpoten bij tamelijk sterke wind. De biduur bedroeg een minuut of meer. Twee maal werd ook een solitaire Boomvalk biddend gezien, maar Harding zag niet dat er prooi werd gevangen. Verder beschrijft Harding een waarneming van juli 1976, Kent (UK): kort twee maal biddend (20 sec), zonder poging tot prooivangst. Tenslotte geeft Mills (1980) een korte waarneming van 10 juni 1978, weer uit Dorset (UK): boven open heide, drie maal 20-40 sec biddend, hoogte 50 m, met eenmaal een duik naar de grond. Anthony Chapman (1999) sprokkelde nog enkele andere incidenten van bidden uit de literatuur bijeen. Bijlsma (1980) beschrijft het niet in zijn monografie, en heeft dit zelf later slechts eenmaal waargenomen, boven

het Wapserveld op 1 september 1997 (persoonlijke mededeling). Boomvalken blijken dus heel zeldzaam te bidden.

De vraag is waar dit (innovatieve) gedrag van Boomvalken vandaan komt. Het is moeilijk om uit het bovenstaande overzicht een gemene deler te vinden. Voor mijn eigen waarneming kan ik alleen maar speculeren. In de directe omgeving waren ook Torenavalken actief, en het lijkt aannemelijk dat de Boomvalken het hiervan hebben afgekeken (zoals ze dat bij de Neusiedlersee van Roodpoten konden doen). Verder was het de tijd dat jonge Veldleeuweriken *Alauda arvensis* en Graspiepers *Anthus pratensis* waarschijnlijk zeer algemeen tussen de heide verborgen zitten. Deze kunnen waarschijnlijk moeilijk gevonden worden wanneer Boomvalken hun normale jachtvluchten maken. Of dit de Boomvalken ook iets heeft opgeleverd, kan ik helaas niet zeggen. De vraag blijft of dergelijk innovatief gedrag wordt geboren uit nood (voedselschaarste?) of dat individuen gedrag van verwante soorten uitproberen om te zien of dit misschien onder de lokale omstandigheden beter werkt. Het blijkt altijd te lonen als waarnemer op dat moment er de juiste aandacht aan te besteden, want zelden krijg je een herhaling te zien. Dat laatste wijst er op dat dergelijke innovaties over het algemeen toch niet erg profijtelijk zullen zijn.

Dank aan Rob Bijlsma voor het literatuuroverzicht.

Summary

Both C. 2011. Hovering Hobbies *Falco subbuteo*. De Takkeling 19: 221-222.

In the evening of 6 June 2011, two Hobbies were repeatedly seen hovering over a heathland in the northern Netherlands (Dwingelose Heide). The birds had been quartering the heath in typical Hobby fashion, when both birds suddenly switched to hovering. The latter looked more clumsy than shown by Kestrels *Falco tinnunculus* hunting nearby. The local weather was sunny with little wind. Hunting success and frequency of hovering were not quantified. A week later, two Hobbies were still present, but were not seen hovering.

Literatuur

Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.

Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford.

Hardy B.D. 1978. Hobbies hovering. British Birds 71: 189.

Mills D.G. 1980. Hovering as a hunting technique of Hobby. British Birds 73: 582.

Robertson I.S. 1977. Unusual feeding behaviour of Hobby. British Birds 70: 76-77.

Adres: Dierecologie groep, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 11103, 9700 CC Groningen, c.both@rug.nl

Oproepen en mededelingen

Ringvergoeding 2011

Ook dit jaar kan er weer een ringvergoeding gegeven worden. Voorwaarde is dat de nestkaart in papieren vorm is opgestuurd naar Rob. Digitaal ingeleverde nestkaarten van SOVON gaan automatisch naar Rob toe. Let wel: alleen de roofvogels, niet de uilen!

U kunt een overzicht van de aangelegde ringen en de prijs ervan op sturen naar Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext, of via info@werkgroeproofvogels.nl. Vermeldt ook naam, adres en het bank/gironummer waarop gestort moet worden.

Bijdrage voor 2012

In het enveloppe dat is ingesloten bij deze Takkeling zit de acceptgirokaart voor 2012. De meeste mensen betalen binnen de kortst mogelijke tijd, dank daarvoor! Veel mensen maken meer, soms zelfs veel meer, over dan strikt noodzakelijk. Dat waarderen we enorm. Het maakt het ook makkelijker voor ons om links en rechts steun te verlenen aan kleine projecten, of acties op poten te zetten. Helaas zijn er ook mensen die ik een betalingsherinnering moet toesturen. Dat is niet alleen jammer van de kosten die daarmee gemoeid zijn; het kost mij veel extra tijd. De vraag is dus: maak het geld zo snel mogelijk over en bespaar mij een hoop nawerk en de WRN een hoop kosten. Alvast bedankt door Sake de Vlas.

Landelijke dag Meppel 2012

Noteert u alvast de datum: zaterdag 25 februari 2012, schouwburg Ogterop in Meppel. In de volgende Takkeling komt het volledige programma. Houd ook onze website in de gaten.

Handel in roofvogels

De grote vlucht die roofvogelhouderij heeft genomen, heeft de vraag naar roofvogels doen exploderen. Die roofvogels moeten ergens weg komen. Kweek, wordt er vaak gezegd, en ongetwijfeld is dat een circuit van monumentale omvang. Maar er gebeurt ook veel dat niet door de wet is toegestaan. In dat kader is de veroordeling van de eigenaar van de vogelfarm in Berkel en Rodenrijs, de 46-jarige Johannes W., interessant. Hij werd veroordeeld tot een geldboete van 5000 euro en 180 voorwaardelijke werkstraf voor zijn bijdrage aan illegale handel in roofvogels (Rotterdams Dagblad, 22 september 2011). De vogelfarm, die volgens het krantenbericht te koop staat, was jarenlang het middelpunt van handel in beschermde roofvogels in binnen- en buitenland. De rechtbank beperkte de geldboetes van vier leveranciers en kopers tot maximaal 2000 euro, omdat zij al gedupeerd waren door inbeslagname van de vogels. Zouden deze jongens echt wakker liggen van zulke bedragjes? Ik betwijfel het.

Friese kongsi op de bres voor aanpak ‘roofvogelprobleem’

Het zal niemand zijn ontgaan dat er in Friesland een speciaal soort vogelbeschermer woont. Eentje namelijk die sommige vogelsoorten een warm hart toedraagt, maar andere vogelsoorten het liefst van de aardbodem wegvaagt. Deze natuurliefhebbers weten de lokale pers goed te bespelen, waarbij ze het doen voorkomen dat andere natuurclubs het er hartgrondig mee eens zijn. Zo konden we in de Leeuwarder Courant lezen dat redding van weidevogels alleen mogelijk is als het rooftuig mag worden opgeruimd. Dat gesteund door vogelwachters, jagers (tot zover niets nieuws), It Fryske Gea, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Nu weten we al langere tijd dat sommige medewerkers van voornoemde organisaties inderdaad er hetzelfde gedachtengoed op na houden als de weidevogelbeschermers, maar om dat luid en duidelijk in de kranten te laten zetten, gaat wat ver. Zouden ze het daar echt mee eens zijn? Er ging een lampje branden toen een weidevogelrapport werd aangehaald op een wijze waarvan ik zeker wist dat het daar zo niet in stond; ik heb dat rapport namelijk gelezen. Weidevogelbeschermers worden niet gehinderd door feiten, maar hebben integendeel hun mening klaar (de aarde is een plat vlak!) en deformereren moeiteloos andermans opvatting en onderzoek opdat het in hun straatje past. Ze zien er bovendien geen been in hun nefaste overtuiging in de monden van anderen te leggen. Ook dat is niets nieuws. Wat me wel tegenvalt van de natuurclubs is dat ze zich dat laten aanleunen. Hoe denken zij integer de belangen van natuur te dienen als ze zich dit soort zaken in de mond laten leggen? Of zouden ze er stiekem ook zo over denken? Want al sputtert It Fryske Gea een beetje tegen, ze willen wel degelijk constructief meedenken over het nemen van habitatmaatregelen die rovers het leven zuur maken. Bosjes kappen, riet weghalen, ach, waarom niet. Idem Natuurmonumenten, idem Staatsbosbeheer. Dat natuurlijk los van de vraag of dat ook maar iets ten goede van de weidevogels zal opleveren (het antwoord daarop weten ze zelf natuurlijk ook wel, namelijk nee, dat levert niets op zolang de landbouw blijft landbouwen op de wijze van de afgelopen decennia). Ik vraag me af: bij wie moeten bij wet beschermde vogels eigenlijk nog aankloppen als zelfs de beschermers hun het recht op bestaan ontnemen. En dat alleen maar omdat weidevogelliefhebbers een hele provincie hebben gegijzeld. Het interessante is dat er vanuit het publiek wél heftige tegenreacties komen. De ingezonden brieven in de Leeuwarder Courant bewijzen dat er mensen zijn die bescherming serieus nemen, die de onzinpraat van weidevogelaars moeiteloos doorprikken, die hun oortjes niet laten hangen naar strategische beslissingen, die niet bang zijn luid en duidelijk te roepen dat de landbouw verantwoordelijk is voor de achteruitgang van weidevogels, en dat het maar eens afgelopen moet zijn met de terreur van domheid. Kunnen we nog wat verwachten van It Fryske Gea, SBB en NM? Anders dan dat ze de facto meedoen aan de predatorenhaat, verpakt in wollige taal of zachtjes meehuilen met de wolven in het bos. (Bron: Leeuwarder Corant, 18, 20, 22, 23, 2n 27 juni, 2 juli, 14, 15 en 17 september, met dank aan A. van Drooge en Thijs van Galen).

De maat is vol

Het blijft altijd weer bijzonder hoe mensen zonder enige kennis van zaken de meest boude uitspraken kunnen doen. In het blad van een Duitse postduifhoudersvereniging wordt gesteld dat de druk van roofvogels op Postduiven de laatste tien jaar

aanhoudend is toegenomen. Misschien, maar misschien ook niet. In Nederland horen we die verhalen ook aan de lopende band, en daar weten wij in ieder geval met zekerheid dat het niet overal zo is. Hier is de druk van Haviken op Postduiven in Noord-, Oost- en Midden-Nederland juist afgenomen. Steeds minder pluksels en ringen van Postduiven per haviksnest, bovendien een afnemende stand van de Havik. En jawel, daar zijn ondertussen inderdaad Slechtvalk en Oehoe bijgekomen, beide niet vies van een Postduifje. Wat de totale predatiedruk op Postduiven is, weten we niet. Dat postduifhouders steeds vaker klagen, althans volgens de schrijver van het stukje en óók ongefundeerd, zegt niets. Dat was in Engeland in de jaren zestig ook het geval: het daaropvolgende onderzoek naar Slechtvalken maakte duidelijk dat de populatie was gecrasht (van de valken, wel te verstaan), het tegendeel dus van wat de duivenhouders beweerden. En klagen, is dat niet de standaardreactie van iedereen die zich verongelijkt voelt? (Bron: Die Brieftaube 128 (20): 652-653, 2011).

Enkele grote groepen Postduiven spoeden zich laag over het bos naar het honk (Foto: Willem van Manen). Bij de postduivenpassage die ik (Rob) sinds 1974 noteerde, in totaal van 33.095 Postduiven in 1962 groepen, zag ik 62 aanvallen van Haviken. Daarvan waren er 13 succesvol. Meer hierover in Mijn roofvogels, dat op de Landelijke Dag wordt gepresenteerd (hoop ik). *Racing Pigeons speeding towards their loft. Of 33,095 Racing Pigeons recorded in 1962 flocks during their flight in 1974-2011, only 62 attempts were made by Goshawks to capture a pigeon, of which 13 were successful.*

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Van de meeste artikelen heb ik een pdf, dus mochten er geïnteresseerden zijn, geef dan even een gil. Veel stukken zijn overigens vrij via het internet te downloaden.

Byholm P., Rousi H. & Sole I. 2011. Parental care in nesting hawks: breeding experience and food availability influence the outcome. Behavioral Ecology 22: 609-615.

Zolang havikjonkies nog klein zijn, krijgen ze van hun moeder allemaal evenveel te eten, ongeacht geslacht, status in het nest (eerstgeborene of niet) en conditie. Pas vanaf het moment dat de jongen zelf hun eten kunnen klaarmaken, gaan er verschillen ontstaan die samenhangen met geslacht, status of conditie. Ervaren vrouwtjes met een goed voedselaanbod bleven de jongen gelijkmatig voeden, ook in hun latere neststadium. Onervaren vrouwtjes voederden sowieso minder (bijna twee keer minder), waardoor er sneller verschillen tussen de jongen optraden als gevolg van onderlinge agressie. (patrik.byholm@helsinki.fi).

Castelijns H. & Wouters P. 2011. Blauwe Kiekendieven in Nederland in de winters van 1985/86-1989/90. Limosa 84: 1-11.

Dit artikel behelst de redding van materiaal over slaappleaatsen van Blauwe Kiekendieven dat meer dan 20 jaar geleden werd verzameld in het kader van een internationaal onderzoek. Het gaat om 1751 tellingen van november tot en met maart waarvan er uiteindelijk 1378 werden gebruikt. Op 19% van de locaties werd nimmer een Blauwe Kiek gezien. Verreweg de meeste slaappleaatsen telden minder dan tien vogels. De grootste, in het Verdrongen Land van Saefthinghe, bracht op 28 januari 1990 met 55 exemplaren ongetwijfeld de waarnemers in verrukking. De aantallen waren gemiddeld het laagst in november (moest een deel nog arriveren?), het hoogst in februari (maar dat kan een waarnemerartefact zijn, omdat vooral de goede slaappleaatsen werden geteld). Het gemiddelde aantal per slaappleaats was het hoogst in 1989 en 1990 (notoir goede muizenjaren, bovendien extreem zachte winters), het laagst in 1988 (óók goed muizenjaar en zachte winter). Het aandeel vogels in mannetjeskleed beliep gemiddeld 21.7%, en was het hoogst in Drenthe en Overijssel. Op basis van deze tellingen wordt het aantal overwinteraars in de late jaren tachtig op 760-1360 geschat. Gezien het feit dat de winterecologie van Europese Blauwe Kiekendieven, in tegenstelling tot de Noord-Amerikaanse, slechte bekend is, zou vervolgonderzoek aan te raden zijn, liefst met behulp van loggers of zenders. (castelijns@zeelandnet.nl).

Castro I., Aboal J.R., Fernández J.A. & Carballieri A. 2011. Use of raptors for biomonitoring of heavy metals: gender, age and tissue selection. Bull. Environ. Contam. Toxicol. 86: 347-351.

In de levers, nieren en veren van Haviken, Buizerds en Bosuilen werden de concentraties van cadmium, kwik en lood gemeten. Leeftijd noch geslacht leken een rol te spelen bij het voorkomen van deze zware metalen in het lichaam. Cadmiumniveau's

in veren en lever waren significant gecorreleerd in alle soorten. Roofvogels zijn goede graadmeters voor het bepalen van de verontreiniging van onze leefomgeving met zware metalen. (jangel.fernandez@usc.es).

Dekker D., Dekker I., Christie D. & Ydenberg R. 2011. Do staging Semipalmated Sandpipers spend the high-tide period in flight over the ocean to avoid falcon attacks along the shore? Waterbirds 34: 195-201.

De terugkeer van Slechtvalken op het vogelfront heeft grote effecten gehad op hun prooivogels. Niet zozeer omdat die laatste worden gepakt en opgegeten, maar vooral vanwege de angst die valken met zich meebrengen. Die angst zorgt ervoor dat prooivogels zich anders gaan gedragen, meer in overeenstemming met de aanwezigheid van gevaarlijke vijanden. Gedurende 128 uur observeren op 21 opeenvolgende dagen werden 226 keer Slechtvalken gezien, het meest in de uren rond hoogwater. Hun aanwezigheid zorgde ervoor dat steltlopertjes, vooral bij een hoge vloed, laag boven zee bleven rondvliegen, enkele km uit de kust. Soms deden ze dat ook bij lage vloed, wat een aanwijzing is dat dit gedrag als een anti-predatie strategie kan worden gezien. (ddekker1@telus.net).

Denac K. 2011. Census of migrating raptors at Bregunsjski Stol (NW Slovenia) – the first confirmed bottleneck site in Slovenia. Acrocephalus 31: 77-92.

Naar schatting 3000-4660 roofvogels passeren in het voorjaar de voorlopers van de Juliaanse Alpen in westelijk Slovenië. Dit is gebaseerd op tellingen in mei 2010. Het gaat vooral om Wespendienven. (katarina.denac@dopps.si).

Derume M. & Groupe de Travail Busards. 2011. Aide au repérage des indices de nidification des busards en milieu agricole. Aves 48: 47-51.

Eenvoudige handleiding hoe gedrag en habitatkeus van drie in boerenland broedende kiekendienven te duiden bij het zoeken naar nesten.

Dixon A., Batbayar N. & Purev-Ochir G. 2011. Autumn migration of an Amur Falcon *Falco amurensis* from Mongolia to the Indian Ocean tracked by satellite. Forktail 27: 86-89.

Een oostelijke Roodpootvalk kreeg een zender mee en vloog eerst vanuit Mongolië naar het zuiden tot in Vietnam, daarna pal naar het via Birma naar India, vervolgens via de oostelijke kustlijn van India naar het zuiden tot Andhra Pradesh, dan dwars door India naar de Indische Oceaan waar het laatste contact midden op zee verloren ging (1180 km uit de kust van Goa). Op dat moment had de vogel al 8145 km gevlogen in 78 dagen (12 september tot 28 november). Deze vogels overwinteren in zuidelijke Afrika; hij had dus nog een heel eind voor de boeg. Een eerdere studie aan vijf Amoervalken gaf broedgebieden in NO-China als herkomstgebied te zien. Wat je noemt globetrotters, die valkjes. (falco@falcons.co.uk).

Duriez O., Eliotout B. & Sarrazin F. 2011. Age identification of Eurasian Griffon Vultures *Gyps fulvus* in the field. Ringing & Migration 26: 24-30.

Eindelijk een studie waarin leeftijdskenmerken zijn gebaseerd op langdurig gevolgde vogels waarvan de exacte leeftijd bekend is (namelijk gemerkt als nestjong). Teveel studies zijn nog gebaseerd op wat waarnemers denken te weten over leeftijden, al dan niet gebaseerd op – vaak niet te reproduceerbare – aannames over ruistrategieën. Voor Vale Gieren blijken snavelkleur, iriskleur, vorm van de grote dekveren en

de nekveren belangrijke hulpmiddelen bij de leeftijdsbepaling. Op basis daarvan zijn leeftijdsklassen met een precisie van 2 jaar te maken (wat helaas nog vrij grof is). Mannetjes zijn eerder volwassen, afgaande op bovenstaande kenmerken, dan vrouwtjes. Ik had de verschillende kenmerken graag gekwantificeerd gezien, iets wat met deze vogels (vangsten) makkelijk had gekund. (olivier.duriez@cefe.cnrs.fr).

Ehmsen E., Pedersen L., Meltofte H., Clausen T. & Nyegaard T. 2011. The occurrence and reestablishment of White-tailed and Golden Eagles as breeding birds in Denmark. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 105: 139-150.

Zeearenden waren 80 jaar afwezig als broedvogel in Denemarken, afgezien van een rijtje mislukte broedpogingen. In 1994 vestigde zich het eerste paar (eerste broedgeval in 1995), en de groei zit er nog steeds in (37 paren, waarvan 31 broedend, in 2010). De eerste jongen (2) vlogen in 1996 uit, en in 2010 waren dat er al 38. Het aantal overwinteraars zit ook fors in de lift; de eerste telling in 2006 leverde 110 exemplaren op, in 2009-2010 waren dat er 191-192. Opmerkelijk genoeg broeden slechts 2 van de 37 paren in staatsbossen; de rest zit op particulier terrein, dat alleen tussen 6 uur en zonsondergang op paden open is voor het publiek. Dat lijkt sterk op wat we in Nederland hebben: de eerste paren zitten hier ook allemaal in terrein dat niet toegankelijk is voor publiek. Ze houden in Denemarken een verbodszone van 300 m aan rond de nesten (500 m in geval van open water), en dat voor de periode 1 februari-31 juli (soms jaarrond). Boswerk wordt gemedend binnen 100 m van het nest, en vellingen beperken zich tot de periode 15 september-31 januari op afstanden van enkele honderden meters van het nest. Deze beschermingsactiviteiten worden verondersteld op korte termijn tot conflicten te leiden, omdat de staatsbossen intensief door mensen worden benut en er nu al wordt gemopperd over beperkingen. De parallel met Nederland ligt voor de hand. De Steenarenden in Denemarken laten een zelfde beeld zien, zij het dat het eerste paar pas in 1999 tot broeden overging en het aantal paren op 4-6 is blijven hangen (waarvan 2-3 broedend). (dof@dof.dk).

Eulaers I., Covaci A., Herzke D., Eens M., Sonne C., Moum T., Schnug L., Hanssen S.A., Johnsen T.V., Bustnes J.O. & Jaspers V.L.B. 2011. A first evaluation of the usefulness of feathers of nestling predatory birds for non-destructive biomonitoring of persistent organic pollutants. Environment International 37: 622-630.

Al eerder werd aangetoond dat veren van volwassen roofvogels geschikte vehikels zijn om verontreiniging met organische chloorverbindingen aan te tonen. Deze studie in Noorwegen laat zien dat het ook opgaat voor nestjongen (hier onderzocht aan Havik, Zeearend en Steenarend). De waarden van PCB's, DDE en PBDE's in veren waren weliswaar lager dan bij volwassen vogels, maar toch heel behoorlijk. Die waarden correleerden bovendien met het bloedplasma van de betreffende vogels. (Igor.Eulaers@ua.ac.be).

Fasol M. 2011. Adaptation comportementale et progression de l'Autour des palombes *Accipiter gentilis* en Moyenne-Belgique. Aves 48(1): 1-18.

De vondst van een haviknest met vijf jongen, waarvan de moeder een juveniele vogel was, gaf aanleiding tot een nadere analyse van prooikeus en dichtheid van Haviken rond Brussel. Van 64 prooien gevonden in maart-juli 2010 was de Postduif met 43

ex. (17 adulte en 26 jonge) de algemeenste, gevolgd door Zwarte Kraai (6), Houtduif (4), tamme duif (3), Gaai (2), Merel (2) en elk 1 van Holenduif, Groene Specht, Ekster en Pimpelmees. Als broedvogel verscheen de Havik pas in 1989 aan de poort van Brussel, waar uitgestrekte bossen een gunstige habitat bieden. Inmiddels zijn er 18 geteld in 2010 (27.4 paren/100 km²), wat vermoedelijk samenhangt met de grote beschikbaarheid van (post)duiven. Het wachten is nu op binnendringing van Haviken in Brussel zelf. (marc.fasol@swing.be).

García-Ripollés C. & López-López P. 2011. Integrating effects of supplementary feeding, poisoning, pollutant ingestion and wind farms of two vulture species in Spain using a population viability analysis. J. Ornithol. 152: 879-888.

Directe vergiftiging had een grotere invloed op populaties van Aasgieren en Vale Gieren dan verontreiniging van de voedselketen met gif en sterfte door windmolens. De beste manier om gieren te helpen is het opkrikken van overleving en broedsucces door gezond voedsel te verschaffen via gierenrestaurants. (Pascual.Lopez@uv.es).

Gil J.A., Díez O., Báguena G., Lorente L., Pérez C., Losada J.A. & Alcántara Y.M. 2010. Juvenile dispersal of the Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*) in the Pyrenees (Spain-France). FCQ, Zaragoza. Ingenaaid, liggend formaat, 112 pp. €20.- (www.quebrantahuesos.org).

Deze tweetalige studie geeft in groot detail (veel kaartjes) de vliegbewegingen weer van Lammergieren in de Pyreneeën die met een zender of vleugelmerk zijn uitgerust. In totaal waren ongeveer 5000 contacten beschikbaar voor de uitwerking. De Lammergieren bestrijken enorme gebieden, vooral in de centrale Pyreneeën. Afhankelijk van het seizoen varieerde dat van 30.000-36.000 km². De jonge vogels (tot 9 maanden oud) verplaatsten zich vooral naar de oostelijke zone van het massief. De grootste afstanden werden afgelegd door de vogels van 45-93 maanden oud. Daarna verkleinden de afstanden zich, vermoedelijk doordat de vogels zich als broedvogel vestigden. De studie is prachtig geïllustreerd met kleurenfoto's en kaarten. De beschrijving van de werkwijze is zeer uitgebreid, een groot voordeel.

Grant D. 2011. The impact of a freak storm on Honey-buzzard migration. British Birds 104: 547.

Aan de Frans-Mediterrane kust ten zuiden van Narbonne werden op 6 mei honderden laag trekkende Wespddieven in actieve vlucht gezien, volgend op harde wind (tot 120 km/uur). Indien noodzakelijk kunnen Wespddieven uitstekend vliegen tijdens de trek, al geven ze de voorkeur aan het energetisch zuiniger schroeven. (david.grant@sac.ac.uk).

Grundsten M. 2011. Eurasian Hobby *Falco subbuteo*: first record for Sri Lanka. BirdingASIA 15: 100.

Boomvalken overwinteren in zuidelijk Afrika, maar deze dook op in Sri Lanka in januari.

Hernández-Matías A., Real J., Pradel R., Ravayrol A. & Vincent-Martin N. 2011. Effects of age, territoriality and breeding on survival of Bonelli's Eagle *Aquila fasciata*. Ibis 153: 845-857.

Deze studies werd uitgevoerd in ZO-Frankrijk tussen 1990 en 2008. De overleving van Havikarenden nam toe met vorderende leeftijd. Vogels van vier jaar en ouder

broedden vaker het jaar volgend op een mislukking dan jongere vogels. Territorialiteit had weinig effect op de overleving, behalve voor vogels van twee jaar oud. Het lijkt erop dat de kosten van reproductie klein zijn in vergelijking tot de kwaliteit van het individu of het territorium. (ahernandezmatias@ub.edu).

Kassinis N. 2010. Demographics of the Bonelli's Eagle *Aquila fasciatus* population in Cyprus. *Bird Census News* 23(1/2): 21-27.

De enige arend op Cyprus is de Havikarend, die daar met 31-39 broedparen vertegenwoordigd is. De meeste nesten zaten in Calabrische dennen op een gemiddelde hoogte (in het landschap) van 625 m. De afstand tot het dichtstbijzijnde paar was gemiddeld 7.4 km. Per succesvol paar vlogen 1.44 jongen uit. De grootste problemen zijn afschot en gif, zoals vastgesteld aan de hand van gezenderde vogels. (nkassinis@cvtanet.com.cy).

Klammer G. 2011. Neue Erkenntnisse über die Baumfalkenpopulation *Falco subbuteo* im Großraum Halle-Leipzig. *Apus* 16: 3-21.

In Oost-Duitsland is het broeden van Boomvalken op hoogspanningsmasten heel gewoon geworden. De roofvogelaars hebben daar inmiddels – net als in de Verenigde Staten en Zuid-Afrika - de helikopter ontdekt om vanaf een hoogte van 40-70 m de leidingen af te vliegen op zoek naar bezette nesten. Dat leverde op een traject van 35 km maar liefst 12 nesten, zes meer dan ze voor datzelfde traject vanaf de grond hadden geconstateerd. Het geeft maar aan dat lang niet alle nesten vanaf de grond zichtbaar zijn in 380 kV-masten (dat zijn heel stevige jongens). De vogels laten zich ook nog eens netjes fotograferen vanuit een helikopter. Nog bijzonderder waren de vondsten van gemeenschappelijke slaappleaatsen op masten, met maximaal 17 Boomvalken op één slaappleaats (tot wel 7 vogels op 1 mast). Ze zitten dan uitsluitend in de traverses, of anders in het bovenste deel van het mastlichaam. Tot nu toe kon niet worden geconstateerd dat Boomvalken opzouten als er windmolens worden geplaatst. (G.Klammer@web.de).

Kohls A., Hafez H.M., Harder T., Jansen A., Lierz P., Lüscho D., Schweiger B. & Lierz M. 2011. Avian influenza virus risk assessment in falconry. *Virology Journal* 8: 1-4.

In twee seizoenen namen valkeniers in Duitsland van in totaal 1080 gevangen vogels een cloacaal- en/of bloedmonster. Ze maakten gebruik van Slechtvalken (28), Haviken (13), Giervalken (2), Barbarijse Slechtvalk (1), Lannervalk (1) en Woestijnbuizerds (9). De swaps werden ingevroren en opgestuurd ter analyse van vogelgriep. Het ging vooral om kraaien (hier raven crows genoemd, maar de Latijnse naam geeft aan dat het Zwarte Kraaien waren), Fazanten, meeuwen, eenden, Eksters en een handjevol Houtduiven, Koeten en Nijlganzen. Het virus werd ontdekt bij 1 Stormmeeuw, 2 Zilvermeeuwen en 2 Wilde Eenden. De geringe incidentie komt overeen met die gevonden in een veel grotere steekproef van willekeurig verzamelde vogels in het wild. De jachtvogels hadden het virus niet onder de leden, vermoedelijk omdat ze na vangst van een prooi niet de kans kregen ervan te eten (maar integendeel een alternatieve voedselbrok kregen voorgehouden). (kohls.andrea@vetmed.fu-berlin.de).

Lierz M. & Fischer D. 2011. Clinical technique: imping in birds. *Journal of Exotic Pet Medicine* 20: 131-137.

In de valkerij is al heel lang bekend dat je (af)gebroken veren kunt vervangen door gelijkende veren op die plek aan te steken en vast te lijmen. In deze veterinaire studie wordt het proces stap voor stap uitgelegd. (michael.lierz@vetmed.uni-giessen.de).

Limiñana R., Arroyo B.E., Surroca M., Urios V. & Reig-Ferrer A. 2011. Influence of habitat on nest location and reproductive output of Montagu's Harriers breeding in natural vegetation. J. Ornithol. 152: 557-565.

Volgens het principe van het meten van een x aantal variabelen, gevolgd door wat statistisch gerommel, komt er altijd wel wat uit. Hier blijken Spaanse Grauwe Kieken het best hun jongen te kunnen grootbrengen als er binnen 500 m van het nest kruidachtige gewassen voorkwamen, en als er ook nog eens andere paren in de buurt broedden en ze een vroege start hadden. Tsja, het zal wel. Ofwel, als je kiekjes wilt beschermen moet je niet alleen kijken naar oppervlak geschikt habitat, maar ook naar hoe de populatie in elkaar steekt. Kerngebieden beschermen, dat is wat deze studie voorschrijft. (ruben.lm@gmail.com).

Lõhmus A. 2011. Three-year periodicity in historical raptor-persecution data: an indication of vole cycles? Estonian Journal of Ecology 60: 155-164.

In 1895-1908 kregen jagers in Estland betaald voor het inleveren van legsels en klauwen van roofvogels en kraaien (althans, voor deze periode zijn gegevens bewaard gebleven). In dit overzicht zijn 46 jaarrapporten voor Noord- en 121 dito rapporten voor Zuid-Estland bekeken. In totaal gaat het om afschot van 7483 roofvogels en 514 uilen. De trends laten een fraaie driejaarscyclus zien, waarbij de dalen volkomen synchronoos lopen tussen Noord- en Zuid-Estland; de pieken zijn iets minder synchronoos maar ook die laten een driejarige fluctuatie zien. De fluctuaties waren gelijk voor de vogel- en zoogdiereters, een ogenschijnlijke verrassing als je denkt dat driejaarscycli vooral door schommelingen in muizenaantallen worden gestuurd. Maar al eerder werd voor Scandinavië aangetoond dat beide groepen reageren op muizencycli, de een door er van te eten, de ander via een omweg (wat muizen doet toenemen, doet ook vogels toenemen; zie bijvoorbeeld Selås & Steel in *Oecologia* 116: 449-455, 1998). Vanaf 1900 werden er minder roofvogels (maar niet minder uilen) als geschoten opgevoerd; de auteur suggereert een echte afname veroorzaakt door jacht. Zou kunnen. Bijleveld heeft in zijn boek *Birds of prey in Europe* beschreven hoe enorm intensief jagers hebben huisgehouden in de vorige eeuwen. De onderhavige studie kan echter ook een artefact van het materiaal zijn (en een te korte tijdreeks). Hoe dan ook, interessant om dit soort historisch materiaal te analyseren. (asko.lohmus@ut.ee).

López-Iborra G.M., Limiñana R., Pavón D. & Martínez-Pérez J.E. 2011. Modelling the distribution of short-toed eagle (*Circaetus gallicus*) in semi-arid Mediterranean landscapes: identifying important explanatory variables and their implications for its conservation. Eur. J. Wildl. Res. 57: 83-93.

Men neme een willekeurige vogelsoort; roef de verspreidingskaart uit een atlas of een andere publicatie. Sleep vervolgens van het internet zoveel mogelijk omgevingsvariabelen per km² (bij voorkeur indien al door iemand anders op een rijtje gezet), gooi de hele boel in een hiërarchisch programmaatje, et voilà, alweer een studie die pretendeert iets zinnigs ten behoeve van bescherming te zeggen. Dat het uitsluitend in open deuren resulteert, of klinkklare onzin, mag de pret niet drukken. Hier is dat

trucje op Slangenarenden toegepast. En jawel, die houden in dit deel van Spanje erg van bossen (vooral indien grenzend aan semi-natuurlijk open terrein), maar juist niet van mensen. Verrassing! Helaas wordt de wetenschappelijke literatuur in toenemende mate met dit soort onzin vervuild. Het brengt ons geen stap verder in de kennis over wat een soort drijft, welke gevolgen veranderingen in hun leefomgeving hebben op overleving, reproductie en gedrag, of wat zinvolle beschermingsmaatregelen zijn. Zou je dat wel willen weten, moet je er hard voor werken, je moet ervoor uit je pluchen zetel komen, je moet nadenken. Dat gaat natuurlijk te ver. Het aantal gemakzuchtige biologen neemt met de dag toe, en zo ook de vervuiling van de wetenschap met onzin. Zelfs toetsing van de uitkomsten van hun eigen onderzoek gaat ze te ver. (german.lopez@us.es).

Mateo-Tomás P. & Olea P.P. 2011. The importance of social information in breeding site selection increases with population size in the Eurasian Griffon Vulture *Gyps fulvus*. Ibis 153: 832-845.

Bij de selectie van een broedplek kunnen vogels habitatkenmerken gebruiken, of afgaan op wat hun soortgenoten doen. Voor koloniebroedende Vale Gieren in NW-Europa lijken tijdens de vestiging en begingroei van de populatie (15 paren in 3 kolonies in de jaren zeventig) vooral habitatkenmerken belangrijk te zijn geweest. Later, toen de populatie was gegroeid naar 586 paren in 120 kolonies in 2008, zouden de vogels meer naar elkaar hebben gekeken. Dat laatste zou blijken uit het feit dat nieuwe kliffen vooral werden bezet indien in de nabijheid van een bestaande kolonie. Zou het echt zo gaan? (rktespejos@gmail.com).

Mateo-Tomás P. & Olea P.P. 2010. Anticipating knowledge to inform species management: Predicting spatially explicit habitat suitability of a colonial vulture spreading its range. PLoS One 5 (8): e12374.

Of beter gezegd: hoe stop je bekende informatie in een modelletje, en bent dan blij verrast als er uitkomt wat je erin hebt gestopt. Zo ongeveer ging dat in deze studie van Vale Gieren, die precies volgens de voorspelling gingen zitten waar ze zich al hadden gevstigd. Volgens hetzelfde model is nu 70% van het beschikbare habitat door Vale Gieren in Spanje in gebruik genomen. Zullen deze onderzoekers ooit gaan kijken of de resterende 30% ook opgevuld gaat worden, of dat de giertjes misschien iets anders gaan doen? Vast niet. (rktespejos@gmail.com).

Milchev B., Chobanov D. & Tzankov N. 2011. The diet of a Lesser Spotted Eagle *Aquila pomarina* family in SE Bulgaria. *Acrocephalus* 31: 143-145.

Van een schreeuwarendpaar dat ten noorden van Burgas woonde, binnen 3 km van het nest omringd door open land (77%), bos (11%), wetland (9%) en dorpen (3%), werden in juli en augustus 2000 en 2001 (nestjongenfase) prooiresten en braakballen verzameld. Dat leverde 110 prooien op, verdeeld over 28 taxonomische categorieën. Kleine zoogdieren namen 35% voor hun rekening, gevolgd door insecten (43%, vooral een grote sprinkhaansoort). Reptielen, kikkers, vissen en vogels waren goed voor de rest. Behoorlijk opportunistisch. Helaas was niets bekend over het aanbod van de verschillende prooisorten. Ook wordt er misschien wat te makkelijk vanuit gegaan dat prooiresten en braakballen een juiste weergave van de voedselkeus bieden. (n_tzankovbio@abv.bg).

Miller R.A., Carlisle J.D. & Kaltenecker G.S. 2011. Effects of regional cold fronts

and localized weather phenomena on autumn migration of raptors and landbirds in southwest Idaho. *Condor* 113: 274-283.

In dit gebied in de VS, waar koufronten weinig frequent voorkomen, bleken roofvogels tijdens de najaarstrek vooral langs te komen op rustige dagen vóór en ná de passage van koufronten, met een geleidelijke afbouw en opbouw van aantallen ten opzichte van het front. Die geleidelijkheid staat in tegenspraak met bevindingen elders in de VS, waar fronten elkaar sneller opvolgen en roofvogels veel abrupter en meer gepiekt reageren. (RobertMilder7@u.boisestate.edu).

Mirski P. 2010. Effect of selected environmental factors on hunting methods and hunting success in the Lesser Spotted Eagle *Aquila pomarina* in North-East Poland. *Russian Journal of Ecology* 41: 197-200.

In acht territoria van Schreeuwarenden in NO-Polen keek de auteur 420-675 minuten per paar naar het foeragegedrag van Schreeuwarenden (totaal 4320 minuten). De jacht bestond uit patrouilles in vlucht (76%) en jacht vanaf een zitpost (24%). Minder dan 1% van de jacht was te voet op pas gemaaid grasland. De vluchten werden vooral toegepast tussen 9 en 12 uur 's ochtends, de zitjacht 's middags. Jachtsucces was het hoogst op pas gemaaid grasland (4 van de 6 aanvallen), minder op grasland met opslag (2 van de 8) en het minst op herstellend grasland (4-30 dagen na een maaibeurt, 3 van de 27). Gemiddeld was 24% van de jachtvluchten succesvol. Muizen waren de hoofdprooi. Lastig in te schatten hoe representatief deze observaties zijn. (p.mirski@uwb.edu.pl).

Morrison M.L., Young R.J., Romsos J.S. & Golightly R. 2011. Restoring forest raptors: influence of human disturbance and forest condition on Northern Goshawks. *Restoration Ecology* 19: 273-279.

Aan de andere kant van de plas zijn Haviken schuwe bosvogels die de pest hebben aan mensen. Veel menselijke activiteiten in het bos, dan Havik foetsie. In dit stuk is gekeken naar de dichtheid van wegen en paden in bosgebieden, en wat dat voor effect had op Haviken. En inderdaad werden geregeld bezette havikterritoria (die tevens betere broedresultaten hadden) door minder wegen en paden omringd dan onregelmatig bezette (factor 2 verschil). Menselijke aanwezigheid nam toe met vorderend broedseizoen, en piekte in de nestjongenfase. Toch een beetje kip of ei kwestie. Doen die Haviken het beter omdat ze in een beter broedhabitat wonen, of omdat er minder mensen komen. Heeft het eerste met het laatste te maken? In ieder geval waren beide typen territoria (geregeld en minder geregeld bezet) op gemiddeld dezelfde afstand van menselijke nederzettingen gelegen. Deze studie concludeert dat menselijke activiteiten Haviken in de wielen rijden, dat recreatie aan banden moet worden gelegd in havikterritoria, dat recreatie moet worden geminimaliseerd in de broedtijd en dat paden rond haviknesten moeten worden afgesloten. (In West-Europa zijn Haviken toleranter ten opzichte van mensen, wat overigens onverlet laat dat beheerders hier überhaupt niet zijn geïnteresseerd in effecten van recreatie op roofvogels. Mensen gaan hoe dan ook voor.) mlmorrison@ag.tamu.edu).

Nicoll M. & Norris K. 2010. Detecting an impact of predation on bird populations depends on the methods used to assess the predators. *Methods in Ecology and Evolution* 1: 300-310.

Er zijn inmiddels aardig wat studies verricht naar de invloed van predatoren op vogels. Veel van die studies zijn gebaseerd op indirecte evidentie of eenvoudige observaties van trends, een minderheid op experimenten. Opmerkelijk ook dat vaak slechts de invloed van één of enkele predator(en) wordt gemeten, en niet de complete set van predatoren die aanwezig zijn. (Nou ja, zo opmerkelijk is dat nu ook weer niet. Zacht uitgedrukt is dat niet zo eenvoudig te doen.) Onderhavige studie laat zien dat de kans op het aantonen van een effect toeneemt met het aantal predatoren dat wordt bekeken, met de studieopzet (experimentele studies met een op maat gesneden aanpak zijn beter dan correlatieve studies), en met de kwaliteit van de gebruikte gegevens. (m.a.c.nicoll@reading.ac.uk).

Peresani M., Fiore I., Gala M., Romandini M. & Tagliacozzo A. 2011. Late Neandertals and the intentional removal of feathers as evidenced from bird bone taphonomy at Fuane Cave 44 ky B.P., Italy. PNAS 108: 3888-3893.

Veel mensen denken dat Neandertalers block-heads waren, die kluisend aan hun schaarse vangsten van vogels niet verder kwamen dan denken aan de volgende maaltijd. Logisch dat die zware jongens door moderne mensen werden weggepest. Vondsten van botten en veren lijken echter te wijzen op iets meer cultuur. Allereerst zijn veel vogelsoorten in de vondsten vermoedelijk niet gevangen met het oogmerk om als voedsel te dienen, zoals Lammergier, Vale Gier, valken en Alpenkraaien (of dat echt zo is, weten we natuurlijk niet; zelfs vandaag de dag zijn er nog tal van plekken op aarde waar alles met proteïne-waarde als voedsel dient). In de tweede plaats zijn grote veren en vleugels oververtegenwoordigd in de verzamelingen die in grotten werden gevonden. In de derde plaats laten veel van die resten bewerkingen zien die niet sporen met consumptie en bereiding alleen. Hier wordt een lans gebroken voor de Neandertaler als ontwikkelde menssoort. Wat nu de moderne mens heet, wij dus, had zijn voorlopers en zijlopers (het is immers geen lineaire evolutie geweest maar een vertakkende) die óók verder zijn gekomen dan beesten vangen en opeten, en boeren laten. (marco.peresani@unife.it).

Rivera J.L., Vargas H.H. & Parker P.G. 2011. Natal dispersal and sociality of young Galapagos Hawks on Santiago Island. The Open Ornithology Journal 4: 12-16.

De enige roofvogel van de Galapagos Eilanden is een buizerdsoort die in sociaal verband broedt. De jongen doen er 3-4 jaar over alvorens tot broeden over te gaan. Tot die tijd schuimen ze in groepen rond. Met behulp van kleurringen, en aan de hand van 25 groepen, werd vastgesteld dat die groepen geen vaste samenstelling hadden. Opmerkelijk genoeg vestigden deze vogels zich als broedvogel vaker in de buurt van hun geboorteplaats dan verwacht kon worden op grond van een willekeurige dispersie. (jose.rivera@umsl.edu).

Robitzky U. 2011. Zur Neu- und Wiederbesiedlungsstrategie des Wanderfalken *Falco peregrinus* auf den Landesflächen von Schleswig-Holstein und Hamburg. Seevögel 32: 4-9.

In Sleswijk-Holstein was wapenbezit na de Tweede Wereldoorlog verboden; dat verbod duurde tot 1953. In die periode nam het aantal slechtvalkparen toe (maar nog steeds heel klein, maximaal 10 in 1951). Zodra echter jacht weer was toegestaan, was het snel afgelopen met de groei (echter nog 10-12 paren in 1954-55), en werd in

1968 voor het eerst geen enkel paar meer gemeld. (Of dit werkelijk met jacht had te maken, valt te betwijfelen, gezien het gebruik van persistente pesticiden dat een veel grotere invloed had.) Vervolgens duurde het tot 1985 alvorens zich een paar meldde, en tot 1992 voor zich een tweede paar vestigde. Daarna ging het snel: 22 paren in 2009 (daarvan 4 in Hamburg) en 33 in 2010 (11 in Hamburg). Opmerkelijk ook: van de ongeveer 100 gekweekte en in Sleswijk-Holstein losgelaten Slechtvalken is er niet één als broedvogel teruggemeld. (Fieler Str. 11, 25785 Odersee).

Seress G., Bókony V., Heszberger J. & Liker A. 2011. Responses to predation risk in urban and rural House Sparrows. *Ethology* 117: 896-907.

Nu mussen opeens afnemen, na eeuwenlang door mensen te zijn vervolgd, is iedereen opeens geïnteresseerd in predatie door katten en Sperwers. Hebben die jongens iets te maken met de afname? In deze studie worden experimenten uitgevoerd op Huismussen, en wel door ze bloot te stellen aan 'aanvallen' van nepesperwers en nepkatten. Ook kregen ze maken met nepaanvallen van controle-objecten. Wat blijkt. Op katten werd in het geheel niet gereageerd, althans niet anders dan op andere objecten die geen gevaar voor mussen opleverden. De reacties op Sperwers waren sterker in een stedelijke omgeving, dan op het platteland. Vooral oude mussen stonden in stedelijke gebieden op scherp. (seress@almos.uni-pannon.hu).

Solonen T. 2011. Impact of dominant predators on territory occupancy and reproduction of subordinate ones within a guild of birds of prey. *The Open Ornithology Journal* 4: 23-29.

In deze studie in Zuid-Finland (800 km²) werden aantalsverloop en reproductie van Oehoe (toename van 6 naar 15-18), Bosuil (toename van 35-37 naar 79-85) en Havik (toename van 8-10 naar 19-28) op de voet gevolgd in 1997-2007. Oehoes hadden geen effect op het aantal broedende haviken, echter wel op de jongenproductie van die laatste (meer jongen uitvliegend op grotere afstand van de dichtstbijzijnde Oehoe). Bosuilen trokken zich kennelijk weinig van Oehoes aan, en ook broedden ze vaak in hetzelfde territorium als een Havik (er was ook geen correlatie tussen reproductie van Bosuilen en aanwezigheid van Haviken, maar de sterfte na uitvliegen is niet gemeten). (tapio.solonen@pp.inet.fi).

Steen R., Løw L.M., Sonerud G.A., Selås V. & Slagsvold T. 2011. Prey delivery rates as estimates of prey consumption by Eurasian Kestrel *Falco tinnunculus* nestlings. *Ardea* 99: 1-8.

Bij 55 nesten van Torenvalken werd de prooiaanvoer gemeten met behulp van videocamera. Muizen waren verreweg de belangrijkste prooi. Een gemiddeld broedsel met 4.3 jongen consumeerde gemiddeld 18.3 gram/uur, per nestjong dus 4.2g/uur. Als ze alleen insecten zouden eten, zouden ze daarvoor 91 prooien per uur moeten aanslepen. Voor hagedissen, spitsmuizen, woelmuizen en vogels zou dat resp. 3.4, 1.9, 0.83 en 0.52 prooien per uur zijn. Dit betekent niet meer of minder dan dat boreale Torenvalken hun broedsel alleen op muizen kunnen grootbrengen (wat ze dus ook doen). (ronny.steen@umb.no).

Sternalski A., Mougeot F., Eraud C., Gangloff B., Villers A. & Bretagnolle V. 2010. Caretonoids in nestling Montagu's harriers: variations according to age, sex, body condition and evidence for diet-related limitations. *J. Comp. Physiol. B* 180: 33-43.

Carotenen zijn belangrijk voor vogels. Ze krijgen er mooie kleuren van (belangrijk bij paarvorming) en ze dragen bij aan de gezondheid (zelfs al indien nog in het ei). Ze kunnen carotenen niet zelf aanmaken, en moeten het dus via het voedsel opnemen en synthetiseren. In deze studie zijn nestjonge Grauwe Kiekendieven in gevangenschap en in het wild onderzocht op carotenen. Jongen die in gevangenschap uitsluitend muizen kregen aangeboden, hadden weinig carotenen, wat overeenkwam met wilde jongen in muizenrijke jaren. In de laatste jaren, met veel muizen, waren de jongen weliswaar in een betere conditie maar waren ze letterlijk minder kleurrijk. In muizenarme jaren, als ze ook veel vogels en insecten aten, was de conditie minder maar lag het caroteenniveau hoger. Eerder gevonden resultaten bij andere (adulte) soorten, namelijk een correlatie tussen goede lichaamsconditie en een hoog caroteenniveau, moet dus hebben betekend dat die een caroteenrijk menu hadden. (sternalski@cebc.cnrs.fr).

Stubbe M. & Mammen U. (eds) 2009 (uitgekomen in 2011). Populationsökologie von Greifvogel- und Eulenarten, Band 6. Förderverein für Ökologie und Monitoring von Greifvogel- und Eulenarten e.V., Halle (Saale). Ingeenaaid, 488 pp. €30.- (monitoring@greifvogelmonitoring.de).

Dit is alweer het zesde deel in deze serie die onvervroren veldbiologie van roofvogels en uilen voor het voetlicht brengt. In dit geval 36 studies, waaronder resultaten van monitoring voor Duitsland (1988-2006), verliesoorzaken van roofvogels (een lange-termijn studie waar Nederland een voorbeeld aan zou kunnen nemen (Brandenburg, 1990-2003), vergiftiging met aldicarb (in 1997-2003 in één Landeskreis in Thüringen maar liefst 44 Rode Wouwen), najaarstrek in de zuidelijke Baikal corridor (helaas alleen een totaalstaat over 1995-2003, verder vooral verhalend met verwijzingen naar studies die we niet kunnen lezen), telemetrische resultaten voor Schreeuwend (Duitsland, trekbanen, habitatkeus in Afrika) en Zwarte Wouw (zeer uitgebreid, de eerste studie voor deze soort, met fraai de verplaatsingen binnen West-Afrika naar seizoen), monitoring van Schreeuwend rond Rostock (licht afnemend), vestiging van Visarend als broedvogel in Spanje na herintroductie van 88 vogels uit Finland, Duitsland en Schotland, stand van de Zeearend in Midden-Europa, verstoringsgevoeligheid van Zeearenden in Nedersaksen (het lijken daar spijkerharde bikkels te zijn die zich de kop niet gek laten maken door ballonnen, helikopters en bouwwerkzaamheden aan hoogspanningsleidingen), de influx van gieren in Duitsland in 2009 (het meest Vale, maar ook Lammers en Aas), Lammergieren in de Alpen na herintroducties, resultaten van vleugelmerken aan Buizerds, Rode Wouwen en Zwarte Wouwen, studies over broedresultaten en jachtstrategieën, leeftijdsopbouw en reproductie in een populatie Rode Wouwen, Grauwe Kiekendieven in Sleeswijk-Holstein, een lange-termijn studie van Boomvalken in Berlijn (sinds 1956), opbouw van de populatie Slechtvalk in Oost-Duitsland met gegevens over kleurringprojecten, habitatkeus van Slechtvalken, stadsbroedende Slechtvalken in Italië, alsmede een aantal studies over uilen.

Treyns R., Dementavicius D., Mozgeris G., Skuja S., Rumbutis S. & Stoncius D. 2011. Coexistence of protected avian predators: does a recovering population of White-tailed Eagle threaten to exclude other avian predators? Eur. J. Wildl. Res. DOI 10.1007/s10344-011-0529-7.

Bijna 50 jaar lang ontbrak de Zearend als broedvogel in Litouwen. Nu ze er weer zijn, ontstond al snel de vraag of ze een nadelige invloed hadden op de aanwezigheid en dichtheid van Schreeuwend, Visarend en Zwarte Ooievaar, soorten die in min of meer dezelfde habitats voorkomen. Dat lijkt niet het geval. Ze broeden elk op hun eigen specifieke plek, die niet zozeer door onderlinge competitie worden bepaald als wel terugrijpen op soortgebonden voorkeuren. Althans, dat is het verhaal hier. Het stuk is gebaseerd op vergelijking van een aantal gemeten variabelen (zoals nestboomsoort, medegebruik van nesten door één van de andere soorten, habitatvariabelen, enzovoort). Er zijn geen echte metingen gedaan aan ruimtegebruik, voedselkeus, overlap in home ranges, interacties... Bovendien, tijden kunnen veranderen. Studie met hoog mmmmm-gehalte. (rimga@gmail.com).

Tuule E., Tuule A. & Lõhmus A. 2011. Fifty-year dynamics in a temperate raptor assemblage. *Estonian Journal of Ecology* 60: 132-142.

In een gebied van 60 km² in Noord-Estland, bestaande uit cultuurland en bos, werden in 1961-2010 alle roofvogels bijgehouden. In die periode nam het oppervlak dorpen toe naar 10% van het areaal (was 1.5%) en open agrarisch landschap naar 51% (was 26%); afnames vonden plaats in semi-natuurlijke graslanden (van 10% naar 0%) en bossen (van 62% naar 39%, vooral beboste graslanden verdwenen nagenoeg). De inspanning wisselde nogal van jaar op jaar (gemiddeld 200 uur per jaar, wat niet veel is, zeker gezien het feit dat ook de uilen onderdeel van deze monitoring vormen). De trends zijn gesommeerd voor 5-jaarsperiodes, wat jammer is maar misschien onvermijdelijk gezien de wisselende inspanning (de opgevoerde redenen, namelijk uitsluiting willekeurige schommelingen en pseudoreplicatie, zijn onzin als je trends wilt bekijken). Er werden geen lange-termijn veranderingen vastgesteld voor Wespendif (gemiddeld 1.45 paar/100 km²), Bruine Kiekendif (0.23), Blauwe Kiekendif (1.39), Havik (3.62), Sperwer 4.34), Schreeuwend (1.09) en Torenvalk (5.38). Grauwe Kiekendif (0.20) en Buizerd (0.80, de enige die een significante verandering te zien gaf) namen toe. Smelleken (0.30) en Boomvalk (2.84, significant) namen af. Net als bij andere monitoringstudies is het speculeren geblazen wat er achter deze trends zit. De auteurs vonden geen duidelijke correlatie met veranderingen in het landschap, maar dat is op deze grove schaal onmogelijk hard te maken. Evenzo is het veronderstelde effect van grootschalig insecticidegebruik in de landbouw (in Estland culminerend in de jaren tachtig, daarna sterk inzakkend) op insectenetende roofvogelsoorten als Wespendif en Boomvalk wat de gek ervoor geeft (in hun voordeel moet gezegd dat ook wordt verwezen naar het feit dat deze soorten lange-afstandstrekkingen zijn, maar wat dat betekent blijft onduidelijk). Deze studie is het zoveelste voorbeeld van een bewonderenswaardige lange adem voor veldwerk die sterft in schoonheid bij gebrek aan onderzoek. (asko.lohmus@ut.ee).

Tvardíková K. & Fuchs R. 2011. Do birds behave according to dynamic risk assessment theory? A feeder experiment. *Behav. Ecol. Sociobiol.* 65: 727-733.

Mezen kunnen goed onderscheid maken tussen een gevaarlijke (Sperwer) en een minder gevaarlijke predator (Torenvalk), zoals gemeten aan de hand van de presentatie van mezen op voederplekken in de aan- of afwezigheid van predatoren. De duur van het verblijf bij een voerstation, en het aantal pikken dat ze zich veroorloven, hing

sterk samen met hun perceptie van welke predatoren al dan niet aanwezig waren. (katerinatvardikova@seznam.cz).

Väli Ü. 2011. Numbers and hybridization of spotted eagles in Estonia as revealed by country-wide field observations and genetic analysis. *Estonian Journal of Ecology* 60: 143-154.

Van de 24 paren Bastaardarend in Estland waren er tien puur, de andere 14 bestonden uit gemengde paren Schreeuw-/Bastaardarend. De afgelopen 20 jaar is het aantal Bastaardarenden afgenomen, ten faveure van gemengde paren en Schreeuwarenden. (ulo.vali@emu.ee)

Yong D.L. 2011. Eating aliens: diet of the Grey-headed Fish-eagle *Ichthyophaga ichthyaetus* in Singapore. *Forktail* 27: 102-104.

Bij drie verschillende Grijskopvisarenden nabij Singapore vond de auteur minstens vijf soorten vis en één reptiel als prooi. Vier van de vijf gedetermineerde vissoorten bleken geïntroduceerde soorten zijn die er van nature niet voorkomen (cichliden uit Zuid-Amerika, meervallen uit ZO-Azië). Het lijkt erop dat deze roofvogelsoort profiteert van de introductie van 'vreemde' vissen en zelfs toeneemt in een omgeving die grondig door mensen op zijn kop is gezet. (zoothera@yahoo.com).

Yosef R., Goldyn N. & Zduniak P. 2011. Predation of migratory Little Stint (*Calidris minuta*) by Barbary Falcon (*Falco pelegrinoides*) is dependent on body mass and duration of stopover time. *J. Ethol.* 29: 257-261.

Bij Eilat in Israel werden 929 Kleine Strandlopers gevangen en geringd; daarvan werden 73 in braakballen van de lokale Barbarijse Slechtvalken teruggevonden. Het algemeen aangehangen idee dat zware vogels vaker worden gepakt dan lichte werd niet bewaarheid: in deze studie werden de lichte jongens vaker gepakt. Hoe langer de strandlopers op deze stopover bleven hangen, hoe groter de kans te worden gepredeerd (onafhankelijk van leeftijd). De vraag bij dit alles blijft hoe representatief de vangsten (van mens en valk) waren (kudlaty@amu.edu.pl). Geïnteresseerden in deze materie over predatierisico's van steltlopers bij aanwezigheid van valken kunnen het proefschrift van Piet van den Hout gratis downloaden van de site van Rijksuniversiteit Groningen: <http://dissertations.ub.rug.nl/?Search=piet+van+den+hout>

Yosef R., Kabesa S. & Yosef N. 2011. Set a thief to catch a thief: brown-necked raven (*Corvus ruficollis*) cooperatively kleptoparasitize Egyptian vulture (*Neophron percnopterus*). *Naturwissenschaften* 98: 443-446.

Wat doe je als Raaf als het je niet lukt om een struisvogelei te openen? Dan wacht je met je partner op een Aagier die dat wel kan, jaagt die vervolgens weg zodra deze het ei heeft geopend, en slobbert gezellig met je partner het ei leeg. Een variant op: Niet zo maar zo. (ryosef@eilatcity.co.il).

Zduniak P., Yosef R., Sparks T.H., Smit H. & Tryjanowski P. 2010. Rapid advances in the timing of the spring passage migration through Israel of the steppe eagle *Aquila nipalensis*. *Climate Research* 42: 217-222.

Tussen 1997 en 2008 (met tellingen in 13 jaren) vervroegde de doorkomst van de voorjaarstrek van Steppearenden bij Eilat met meer dan een maand. Tegelijkertijd namen de aantallen af, en zo ook het aandeel jonge vogels. Wat de achtergrond van deze veranderingen is, is onduidelijk. (piotr.tryjanowski@gmail.com).

Index De Takkeling, jaargang 19, 2011

- Abstracts roofvogelliteratuur, 89-96, 157-176, 226-237.
- Accipiter gentilis*, cf. Havik.
- Accipiter nisus*, cf. Sperwer.
- Afschot, 54, 194-185.
- Aquila nipalensis*, zie Steppearend.
- Arendbuizerd, foto nest Kalmukkië, 109.
- Asio otus*, zie Ransuil.
- Bijlsma R.G., Bruine Kiekendief seksratio, 100-107; literatuur, 89-96, 157-176, 226-237, 157-170; nijlganspul op buizerdnest, 75-80; overzicht roofvogels Nederland, 6-51; Sperwer en kikkers, 120-121; vervolging, 52-57.
- Blauwe Kiekendief, broedresultaten 2010, 23; slaapplaatstellingen, 88; vervolging, 55, 60, 184, 186.
- Boommarter, conflict Havik, 200.
- Boomvalk, biddend, 221-222; broedresultaten 2010, 35-37; foto takkelingen, 37, kleptoparasiterend bij Torenvalk, 219-220; nest met prikkeldraad, 156; nestplaatskeuze, 37; sexratio, 36; trek zendervogel Schotland-Ghana, 149; vervolging Friesland, 60; vervolging Noordrijn-Westfalen, 184.
- Bos N., vervolging roofvogels Friesland, 58-65.
- Bosmuis, trend, 11-12.
- Both C., biddende Boomvalken, 221-222.
- Broek K. van den, tekening, 40.
- Bruine Kiekendief, afschot op Malta, 85; broedresultaten 2010, 21-23; Hoeksche Waard, 68-74; sexratio, 100-107; vervolging, 55, 60-61, 64, 184; voedsel, 22-23.
- Bubo bubo*, zie Oehoe.
- Buizerd, afschot, 184-185; afwijkingen, 111-115; agressie, 215-217; broedresultaten 2010, 29-32, 42; kleptoparasitisme, 116; kuiken Nijlgans op nest, 76-80; sexratio, 32; voedsel, 31, 50-51, 116; vervolging, 54-56, 60-61, 64, 183-189; vogeljacht, 75.
- Buteo buteo*, cf. Buizerd.
- Buteo rufinus*, zie Arendbuizerd.
- Carbofuran, 53.
- Circus aeruginosus*, cf. Bruine Kiekendief.
- Circus cyaneus*, cf. Blauwe Kiekendief.
- Circus macrourus*, cf. Steppekiekendief.
- Circus pygargus*, cf. Grauwe Kiekendief.
- Columba livia*, cf. Postduif.
- Comité tegen de vogelmoord, 87.
- Corvus corax*, zie Raaf.
- Corvus corone*, cf. Zwarte Kraai.
- Dellink J., Sperwer verdrinkt prooi, 117-119.
- Dijk J. van, afwijkingen Buizerds, 111-115; geslachtsbepaling Torenvalk, 129-141; nagelkleur Torenvalk, 122-124.
- Duijvestein M., geslachtsbepaling Torenvalk, 129-141.
- Dolichovespula saxonica*, zie Saksische Wesp.
- Duitse Wesp, seizoensverloop in 2010, 14.
- Falco peregrinus*, cf. Slechtvalk.
- Falco rusticolus*, zie Giervalk.
- Falco subbuteo*, cf. Boomvalk.
- Falco tinnunculus*, cf. Torenvalk.
- Gewone Wesp, seizoensverloop in 2010, 14.
- Giervalk, fok, 149-150.
- Goote H., caching Sperwer, 213-214.
- Grauwe Kiekendief, in 2010, 23; gevolgd door Slechtvalk bij jacht, 142; vervolging Noordrijn-Westfalen, 184; zender gespot, 145.
- Haan, P. de, buizerd op vogeljacht, 75; broedgevallen Havik en Sperwer Groningen stad, 193-196.
- Haliaeetus albicilla*, cf. Zeearend.
- Havik, aangepikt ei, foto, 203; agressie bij nest, 38; broedgevallen Groningen, 193-196; broedresultaten 2010, 23-26; foto niet-uitgekomen ei, 200; populatie-dynamiek Hooghalen, 197-212; sexratio, 25, 206; vervolging, 55, 60-61, 64, 184; voedsel, 24-25, 48-49, 207-208; zwangere Postduif, 191-192.
- Heukelen, C. & E., 10-legsel Torenvalk.
- Hirschfeld A., vervolging roofvogels Noordrijn-Westfalen, 183-190.
- Keijzer, K., teken, 66-67; tekening, 43.
- Klemmen, 55, 60, 185.
- Konijn, trend, 13.
- Korhoen, Sallandse Heuvelrug, 150.
- Kraaienvangkooi, in Groningen, 153, in Noordrijn-Westfalen, 185.
- Malta, roofvogelkamp, 81-86.
- Manen W. van, populatiedynamiek Havik in Hooghalen, 197-212.
- Martes foina*, zie Steenmarter.
- Martes martes*, zie Boommarter.
- Milvus milvus*, cf. Rode Wouw.
- Moorlag H., agressieve Buizerd Terschelling, 215-217.

- Nijlgans, overname van haviknest, 25; pul op buizerdnest, 76-80.
- Nuijten P., FIDUS VIII, 98, SPECTATOR II, 178.
- Nylondraad, sterfte als gevolg van, 153-154.
- Oehoe, vervolging Noordrijn-Westfalen, 184.
- Oryctolagus cuniculus*, zie Konijn.
- Ouweneel, G.L., Bruine Kiekendief in Hoeksche Waard, 68-74; Steppekiekendief Kalmukkië, 108-110.
- Pandion haliaetus*, cf. Visarend.
- Passer domesticus*, cf. Huismus.
- Pernis apivorus*, cf. Wespendif.
- Poel P. van der, Boomvalk pikt prooi van Torenavalk, 219-220.
- Postduif, prooi Havik, 25-26; slachtoffer van roofvogels, 224-225; zwanger gevangen door Havik, 191-192.
- Raaf, draad op nest, 155.
- Ransuil, vervolging Noordrijn-Westfalen, 184.
- Rode Wouw, vergif, 55, 184, 188.
- Roofvogelhandel, 87, 223.
- Roofvogelshows, 99, 151-152, 179-182.
- Saksische Wesp, seizoenstrend 2010, 14
- Santing J., tweede legsel Torenavalk, 150.
- Scharrelkip, 3-4.
- Sevink H., Voorwoord, 3-4, 99, 179-182.
- Slechtvalk, broedresultaten in 2010, 37; jacht met Grauwe Kiekendief, 142; vervolging Noordrijn-Westfalen, 184.
- Sperwer, broedresultaten in 2010, caching, 213-214; foto kuikens, 28; 26-29; sexratio, 29; vangpoging kikkers, 120-121; verdrinkt prooi, 117-119; vervolging, 55, 60-61, 64, 184.
- Steenmarter, conflict roofvogels Groningen, 193-194.
- Steppearend, foto nest Kalmukkië, 109.
- Steppekiekendief, Kalmukkië, 108-110.
- Stip A., roofvogeltrek Kinderdijk, 143-148.
- Stockmann L., Buizerd pakt prooi Blauwe Reiger, 116.
- Teken, 66-67
- Terlaak Poot D., Torenavalk bejaagt Huiszwaluw, 218.
- Tetrao tetrix*, zie Korhoen.
- Torenavalk, 10-legsel, 125-128; broedresultaten in 2010, 32-35; geslachtsbepaling, 129-141; jacht op Huiszwaluw, 218; nagelkleur, 122-124; slachtoffer kleptoparasitisme, 219-220; sterfte door nylondraad, 153-154; vervolging, 55, 60-61, 64, 184; voedsel, 34.
- Trek, najaar Kinderdijk, 143-148.
- Trend, prooidieren Nederland, 9-15.
- Tulden P. van, vervolging in Nederland, 52-57.
- Veldmuis, index Vledder Aa, 10.
- Vergiftiging, 53-54, 60, 184.
- Vervolging, in Friesland, 58-65, 150-151, 224; in Nederland 2010, 52-57; in Noordrijn-Westfalen, 183-190; met kraaienvangkooi, 153.
- Vespula germanica*, cf. Duitse Wesp.
- Vespula vulgaris*, cf. Gewone Wesp.
- Visarend, in 2010, 32.
- Vlugt D., Postduif als prooi Havik, 191-192.
- Vries C. de, nijlganspul op buizerdnest, 76-80.
- Wespen, trend, 13-15.
- Wespendif, broedresultaten, 16-19; nestboom, 18; vervolging, 55, 60; voedsel, 19.
- Westerhuis, jacht Slechtvalk versus Grauwe Kiekendief, 142.
- Wetenschappertje, 198.
- Zeearend, broedgeval 2010, broedgevallen 2011, 156; 20; kleurring Zweden, 88.
- Zwarte Wouw, broedgeval, 19-20; vervolging in Noordrijn-Westfalen, 183.

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, Email: h.dijkman54@hetnet.nl
ZO-Friesland: Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega (0561-614522),
thijsvangalen@home.nl, www.roofvogelweststellingwerf.nl
Kiekendieven: Romke Kleefstra, Ulesprong 6, 8406 AH Tijnje, 06-10646640, Email: craneland@planet.nl

Groningen

Kiekendieven: www.grauwekiekendief.nl

Drenthe

Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext, 0592-263576, info@werkgroeproofvogels.nl

Overijssel

Jan van Dijk, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (038-4657050), Email: jwhvdijk@wxs.nl
Twente: Roeleke Steentjes-ter Stege, Hofstedenweg 4, 7497 NC Bentelo (0547-292541), Email: roeleke@hccnet.nl

Gelderland

Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe, 0578-615114, 06-83042954, dile@introweb.nl
Jan ten Böhmer, Ordermolenweg 64, 7312 SL Apeldoorn, 055-3552850
Bert Verboog, Molengebeld 7, 7241 JK Lochem (0573-256654/299299), Email: bverboog@hetnet.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens (06-50213098), Email: frankderoder@hccnet.nl

Noord-Brabant

Algemene contacten + Midden-Brabant: Kees Kraneveld, J. Ruysdaelstraat 37, 5143 GL Waalwijk (0416-336499), kraneveld@hotmail.com
Onderzoek + Oostelijk Noord-Brabant (Noord): Edward Sliwinski, Marijkelaan 16, 5342 EM Oss (0412-639612), edward.sliwinski@home.nl
Oost-Brabant Zuid: Pieter Wouters, Lensheuvel 37, 5541 BA Reusel (0497-643049), woutersloos@hetnet.nl
Westelijk Brabant: Ton Bakker, Griepkeshof 55, 4661 VZ Halsteren (0164-687184), bakker.karman@planet.nl
André Scheeres, (vervolgingszaken), Lavadijk 297, 4707 KZ Roosendaal (0165-559445, 06-41559521), Zippy05@home.nl
Kleurringen Boomvalk:
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant (0493-493564)
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant (076-5974165)

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine, castelijns@zeelandnet.nl, http://www.roofvogelszeeland.nl

Limburg

(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree (077-4653574)
(Midden Limburg) Henk Beckers, Schaapsweg 72, 6077 CG Odiliënberg, 0475-533003, boomvalk@home.nl

Utrecht en Het Gooi (plus kleurringen Boomvalk)

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn (035-5421019), Email: hannekesevink@freeler.nl

Zuid-Holland

André de Baerdemaeker, Mijnsherenlaan 85b, 3081 GG Rotterdam (06-55550221), baerdemaeker@hotmail.com
Ton Elzerman, Merbauhout 31, 2994 HJ Barendrecht (0180-417154), Email: buteo@xs4all.nl
(Zuid-Hollandse eilanden, Rotterdam en omgeving, Nieuwe Waterweg Noord)

Noord-Holland

Dook Vlugt, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen (072-5897778), Email: d.vlugt@quicknet.nl

Algemeen contact politie (roofvogelvervolging): Henri Madern (06-55823185)

Roofvogelvervolging Noord-Nederland (tot en met Flevoland): Jan Schipperijn (06-55834171)

Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld (0544-374899)

Inhoud De Takkeling 19(3), 2011

- 179 Hanneke Sevink: De WRN op de barricade
183 Axel Hirschfeld: Illegale roofvogelvervolging in Duitsland: monitoring in Noordrijn-Westfalen in 2005-10
191 Dook Vlucht: Zwangere Postduif *Columba livia* tijdens wedvlucht door Havik *Accipiter gentilis* geslagen
193 Pieter de Haan: Inventarisatie van Havik *Accipiter gentilis* en Sperwer *A. nisus* rond Groningen
197 Willem van Manen: Lange-termijn veranderingen in dichtheid en reproductie van Haviken *Accipiter gentilis* in een sterk door mensen beïnvloed landschap
213 Helen Goote: Bijzonder sperwergedrag
215 Hero Moorlag: Commotie en bewondering over aanvallende Buizerds *Buteo buteo* op Terschelling
218 Diedrik Terlaak Poot: Torenvalk *Falco tinnunculus* bejaagt Huiszaluwen *Delichon urbica*
219 Paul van der Poel: Kleptoparasitisme door Boomvalk *Falco subbuteo*
221 Christiaan Both: Biddende Boomvalken *Falco subbuteo*
223 Oproepen en mededelingen
226 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur
239 Index De Takkeling 19 (2011)

Contents De Takkeling 19(3), 2011

- 179 Hanneke Sevink: Introduction
183 Alex Hirschfeld: Illegal raptor persecution in Northrhine-Westphalia (Germany) in 2005-10
191 Dook Vlucht: Pregnant Racing Pigeon *Columba livia* killed by Goshawk *Accipiter gentilis*
193 Pieter de Haan: Survey of Goshawk *Accipiter gentilis* and Sparrowhawk *A. nisus* near the city of Groningen
197 Willem van Manen: Long-term changes in density and reproduction of Goshawks *Accipiter gentilis* in a landscape heavily modified by man
213 Helen Goote: Caching of a Sparrowhawk *Accipiter nisus*
215 Hero Moorlag: Attacking Buzzards *Buteo buteo* on Terschelling
218 Diederik Terlaak Poot: Kestrel *Falco tinnunculus* hunting House Martins *Delichon urbica*
219 Paul van der Poel: A kleptoparasitic Hobby *Falco subbuteo*
221 Christiaan Both: Hovering Hobbies *Falco subbuteo*
223 News and comments
226 Rob G. Bijlsma: Recent raptor literature
239 Index De Takkeling 19 (2011)